ТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

193

Ч. 1. СІЧЕН

Літопис „Червоної Калини“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

Річник VI. 1934 (I—XII).

ЗМІСТ:

ВІРШІ ТА ОПОВІДАННЯ

МАТЕРІЯЛИ І ДОКУМЕНТИ

БІБЛІОГРАФІЯ

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

РІЖНЕ

Opłata poeztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VI. Річник

ЧИСЛО 1 СІЧЕНЬ 1934

*
* *

ПРИЙШОВ „ЛІТОПИС"... ЗІР УТІШНО ГЛАДИТЬ
БЛІДІ ЛИСТКИ ПІД ЧОРНИМИ РЯДКАМИ..
А ДУМКА ЗНОВ ЗА РУКУ НАС ПРОВАДИТЬ
ДО ПОДІЙ І ЧАСІВ, ЩО ПОЗА НАМИ.

„ЛІТОПИСИ"... ЯКІ ЧУТТЯ ВЕСЕЛІ
ВИКЛИКУЮТЬ В ДУШІ ТІ ЛЮБІ ГОСТІ!..
ЯК ТУЖНО ЖДЕШ, ЇХ ЖДЕШ ТІЄЇ ХВИЛІ,
КОЛИ ВЖЕ ЗАДУДНЯТЬ ВОНИ НА МОСТІ!..

ЛІТА НЕ ЖДУТЬ. У МЛИСТІЙ, СИЗІЙ ДАЛІ,
НЕНАЧЕ ЖУРАВЛІ, ЛЕТЯТЬ І БЛІДНУТЬ...
І ТІ, ЩО В ДЕНЬ ВЕЛИКИЙ ЙШЛИ У СТАЛІ,
КЛЮЧЕМ ЖАЛІБНИМ ВІДЛІТАЮТЬ, РІДНУТЬ.

ДЕСЯТКА-ДВІ ТИХ ЛІТ ПРОЙДЕ ТАК МИМО
І ВІДІЙДУТЬ ОСТАННІ МОГІКАНИ...
А ЦІ ЛИСТКИ БЛІДІ РЯДКАМИ ТИМИ
ПРО ДАВНЄ ГОВОРИТЬ ДО НАС НЕ ПЕРЕСТАНУТЬ.

Ф. НЕВЕСТЮК

Від Видавництва

Видавництво »Червона Калина« кінчить саме дванацятий рік від основання, »Літопис« пятий. За весь час діяльности Видавництво з кожним роком поширювалось і більшало, та два останні роки були для видавничої справи наскрізь неприятливі. Буденні злидні не давали змоги українському читачеві призначити бодай маленьку частину своїх малих заробітків на купно книжки чи журналу. Наслідком цього загального зубожіння торги Видавництва за останній час помітно зменшились, проте діяльність його не припинялась. Що-правда, Видавництво випустило цього року менше книжок, як у роках минулих, та робило це з метою відтяжити членів у платностях — щоб цих книжок не було за багато. Всеж таки видавнича діяльність продовжувалась і декілька книжок вийшло, а вийшли вони завдяки підтримці головної основи Видавництва — його членів. Більшість тих членів принимала прихильно надсилані нові видання і присилала за них гроші, хоча давнішими роками вплачувало за кожну вислану нову книжку біля тисячки членів, тепер не назбирається стільки впродовж навіть цілого року. З еміґрації — Америки і Франції та других менших еміґраційних осередків — не стало й десятої частини давних відборців.

В 1933 р. вийшли нові випуски »Червоної Калини«: І. Борщака-Мартеля »Мазепа«, Ом. Поповича »Відродження Буковини«, четверта частина повісти Р. Купчинського »У зворах Бескиду« і О. Думіна »Нарис історії українсько-польської війни«, крім цього, портрет-мініятура гетьмана І. Мазепи кисти арт. В. Дядинюка.

Поза книжками, які появляються неперіодично, виходить кожного місяця »Літопис Червоної Калини«. Хоча кріза в останніх двох роках відбилася важко на видавництвах, то всеж таки число передплатників »Літопису« не зменшилось. За це зменшилася їхня платність, бо, як за книжки »Червоної Калини«, так і за »Літопис«, частина передплатників припізнюється з вирівнанням передплати, що, річ ясна, мусіло пошкодити редакційній сторінці журналу, зокрема ілюстраційній, бо оживлення змісту вимагає окремих коштів і готівки. Та редакція і адміністрація таки поборювали труднощі і змогли їх побороти — а доказом цього точна і без задержки поява кожного числа.

І тепер, починаючи новий рік праці, маємо повну надію, що при допомозі всіх наших членів, прихильників і передплатників »Літопису« зможемо дальше випускати нові книжки та видавати журнал. В редакційній теці багато цінних праць і матеріялів, що чекають на свою чергу. Їх треба видати, поки жиють ще учасники великих подій, щоб доповняли їх. Як би воно не ділялось і якіб не прийшли ще часи, то припинювати працю Видавництва не можна. Для вдержання традиції, для закріплення великих днів і чинів, Видавництво мусить жити і мусить продовжувати працю, бо колиб його не стало, ніхто другий за це не візьметься і не пічне її від нового.

Тому прохаємо всіх наших прихильників — тих, що найкраще розраховуються з нами, — щоби й на дальше, як наша головна опора, не змінювали свого відношення до Видавництва, притому ще при кожній нагоді старалися приєднати для »Червоної Калини« нових членів та відборців видань. Прохаємо також тих наших членів, що не вдалося їм до кінця року вирівнати рахунків, щоби не затягали довше справи, лише негайно, зараз у січні позбулися своїх зобовязань, бо саме через борги Видавництво має великі труднощі, що спинюють роботу, подібно, як звичайна сільська кооператива, яка через такі борги занепадає, або й пропадає.

Окреме прохання до залягаючих з передплатою за »Літопис«. В січні вони мусять вирівнати свої залеглости, бо »Літопис« виходить безперервно кожного місяця, а тому ця залеглість постійно зростає, якщо передплата за котрийсь з цих місяців незаплачена.

Добрих передплатників просимо при спромозі прислати в січні передплату за цілий рік. Тим зроблять вони гарне діло в піддержці Видавництва. Відомо, що в часописах і журналах калькуляція видавнича на цілий рік опирається на тих цілорічних передплатниках, що заплатять передплату в січні і цим держиться журнал. Саме для них признаємо знижку в передплаті на зол. 11.

Зі святами Різдва і Нового Року бажаємо всім нашим членам, прихильникам, читачам і передплатникам

ВСЬОГО НАЙКРАЩОГО!

УПРАВА, РЕДАКЦІЯ І АДМІНІСТРАЦІЯ ВИДАВНИЦТВА »ЧЕРВОНА КАЛИНА« І »ЛІТОПИСУ ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ«.

34/1

„Як підростете, то пригадаєте їм...“

(Спомин).

Написав: *Ів. Шелестинський*

На великому громадському пасовиску села Грабівця пасуться стада худоби. Рогата худоба всуміш з кіньми, звичайно старими, або каліками, бо добрих на війну забрали; з великими стадами гусей, що мов сніг вкрили зелене пасовиско понад річкою. Худоба пасеться, а над нею ми 10—15 літні „пастирі стад“ чуваємо, щоб де не пропала, щоб в царину не забігла та шкоди не наробила.

Ми пильнуємо її по черзі, а по кількох з нас йде на недалекий шлях шукати по ровах зброї, — куль переважно, — що їх якесь, невідоме нам ближче, українське військо покидає.

В останньому часі дні бувають понурі, непривітні, дощеві, на овиді раз у раз показуються оловяно-чорні, страшні хмари, а наші батьки лякаються, щоб град з тих хмар збіжжя не вибив.

Ми за батьками попадаємо й собі в смуток та тривогу, бо не тільки градові хмари починають нам бути страшними, а й ще щось інше від кількох днів забирає нашу увагу.

Всіми шляхами, дорогами, стежечками, а то й просто полями переходить якесь військо, котре говорить так як ми і називає себе українцями.

Чи воно так собі тільки переходить, чи може відступає, нам до цього байдуже. Ми тільки почуваємо невеличкий страх перед невідомим майбутнім, але у всякому разі не такий великий, як приміром наші батьки. — Ми хоч дітваки ще, а вже за час світової війни привикли до всяких страхіть, до переходів і відворотів ріжних військ.

Підуть геть ті, що зараз є, прийдуть другі, хіба нам не однаково? — Нам щоби тільки нашого добра-худоби не займали, а про все друге байдуже.

Зі всіх подальших сторін вчуваються густі стріли, та ми вже до цього теж привикли і стріли роблять на нас те саме враження, що клекіт бузьків на Максимовій хаті... Ми ховаємося денебудь в корчі і собі починаємо примітивну стрілянину. Лише стережемось, аби старші не заглянули, А нам що? Щоби тільки тук був!

Декого скалічить, обірве пальці, осмалить лице та все це дурниця супроти того, що в дома за це від батька-матері дістанеться...

Ученики стрийської ґімназії повнять службу на двірці в Стрию.

Захоплюємо денебудь і кріса та цілою гурмою біжимо дивитися, як старший за нас Янко буде стріляти. — А після всіх цих наших вправ у стрілянині, гонимо худобу домів, в село і там застаємо повно вояків. Вони всі якісь пригноблені, непривітні, хоч говорять по нашому. Видно по всьому, що втомлені і знеохочені.

Дехто з наших запитує їх „куди йдуть?“ та більшість з них відказує, що самі не знають.

— Відступаємо, — заявляють.

— Перед ким?

— Та перед поляками.

Ми знали досі, що десь там під мало відомим нам Львовом провадилась війна, — бо кількох наших хлопців зі села там було, — а з ким і за що? — це в наших молодих головах не містилося.

Ми тільки раді були, що тепер ніхто з посторонніх не забороняє нам стріляти як колись, а війна най собі десь там буде. Ми війну всеж таки любили, хоч і не менше боялися її. Однак якесь невисказане захоплення чіплялося нас, коли над селом греміла австро-російська канонада. Мабуть тому ми

Пластуни стрийської ґімназії при українськім війську в 1919 р.

захоплювалися, що малими дітьми не могли відчути повноти небезпеки.

Тим більше тепер, коли від сторони Галича і Станиславова вчувалися чим раз голосніщі

За часок до цього місця приїхав віз запряжений в одного коня, а на ньому сиділо трьох подорожних одягнених з міщанська. Спинилися по середині річки, щоб напоїти коня. Колиж кінь

Ученики стрийської гімназії при III. корпусі УГА. — Бучач 1919 р.

стріли, ми викрикували з утіхи та повторювали з жидівська:

— Ну, ну! Чути стріляти.

Одначе стріли в міру зближення, ставали чим раз рідшими і постепенно чим раз віддалювалися і втихали...

А одної ночі ми ще чули, правда не всі, якийсь страшний вибух від сторони Галича. Це, як ми довідалися пізніше, українські частини висадили міст на Дністрі біля Галича.

Після тої ночі на другий день переходили ще малими гуртками і одинцем військові.

— Вже по війні, — казали з них деякі.

Дехто з них ніс якесь запаковане добро, аж угинався, дехто в долину цівкою, немов соромлючись, ніс ще кріса, більшість була безоружна.

Ми пастушки юрбою стовпились при дорозі і з цікавістю приглядалися переходячим.

Так проминуло з пів дня. По полудні, — памятаю добре, — небо вже було чисте, синє, гріло благодатнім теплом літнє сонце, а зелені ще, високі жита колихалися немов хвилі моря під подувом легенького вітерця. А мимо того день чогось і дальше таки сумний був. — Перехожі військові вже прорідли, тільки деінде виднівся ще якийсь старший вже віком вояк, що очевидно не міг так скоро поспішати, як молоді.

В тім зближилися до нас три наші односельчани-парубки, які вертали також з війська, як казали. Посідали над річкою відпочивати, бо до села було ще зо два кільометри дороги. Розмовляючи, згадували свої переживання і тішилися, що зуміли „вирватися зі Станиславова, бо хто знає де ті українці булиб ще їх потягнули з собою". — Очевидно вони дезертирували.

припадком скинув зі себе упряж серед річки, то старший з подорожних з довгими чорними вусами, попросив мого товариша поправити упряж коневі. Коли це було зроблено і подорожні подякували за услугу, старший з них подивившися в сторону наших односельчан-дезертирів, що на березі сиділи, прикликав нас всіх ближче і сказав:

— Слухайте хлопці, як підростете то пригадаєте їм, оцим вашим старшим братам те, що вони колись лихого заподіяли Україні. Бачите, вони замісць боронити рідну землю від ворогів, втікають, та ще гляньте, як гарно вирядились у нові мундури, а там на фронті нема кому підмоги дати і наші уступають, бо ворог в десятеро сильніший. Ви хлопці малі ще, але як підростете і більше зрозумієте, то не забудьте їм цього пригадати.

І вже віз з подорожними рушив, як той з чорними вусами сказав ще нам:

— Завтра вже до нас прийдуть ворожі війська.

Затуркотів віз і поїхав з подорожними по кривій доріжці, а ми довго дивилися йому в слід, та розбирали, як уміли, в своїх головах значіння слів: „Як підростете, то пригадаєте їм".

На другий день до нас дійсно прийшли ворожі війська, а які новини з їхнім приходом зайшли, це вже належить до хроніки села, як і цілого нашого народу.

Нам же кілька літ пізніше, як ми підросли на парубків, нераз доводилося пригадувати нашим старшим братам їхній прогріх супроти своєї рідної землі, та вони вже й самі постепенно переконувалися про те та зі своїх гріхів не раз сповідалися.

Хоч мій спомин не є настільки цікавим і ба-

гатим в епізоди, як другі, однак я вважав за доцільне написати те, що давно-давно вбилося в мою память.

Будучи в той час (1919 року) маленьким, бо всього одинацятьлітнім хлопятем, я не міг у всьому як слід розібратись та зрозуміти, але пережиті, хоч і не дуже замітні моменти, зробили вже в той час значний переворот в моїй молодій душі і я починав чим раз більше над ними призадумуватись. — Аж колись далеко пізніше я зрозумів їх, як зрозумів і те, за що люди борються одні з другими, чому граблять, насилують, вбивають.

Випадок з односельчанами - дезертирами не був одиноким. Таких дезертирів, почınаючи з зими 1918 року в нас було багато. Вони цілими десятками перекрадались з поблизького Станиславова у свояси. Спонукували їх до цього вчинку не так страх перед фронтом, як несвідомість. До того попередня світова війна зробила своє. Народ в більшій части (з виїмком деяких одиниць) був вже так зрезиґнованим та знеохоченим до всякої війни, що байдуже йому було, який би то ворог не прийшов. Переважна більшість прагла тільки спокою, хочби той спокій прийшлося окупити добровільним запряганням своєї шиї в невільниче ярмо...

І та власне несвідомість, що в коротці потягла за собою масову дезерцію Гал. Армії, причинилася в великій мірі до нашої програної.

Саскатун, Саск. (Канада) 6. VII. 1932.

Іван Богун, полковник винницький

Написав: *Теофіль Коструба*

Загальна хиба наших відомостей про цікавіші й визначніші особи, що виступали в часі великого національнаго зриву — за Хмельниччини — це те, що вони відносяться до їх діяльности вже в повстанні, а натомісць нічого не говорять про їх давніше життя, чи походження. Не обминуло це навіть самого Богдана Хмельницького — а щож тоді говорити вже про менше визначні від нього особи? І так нераз ми не можемо навіть приблизно означити віку якогось визначного національного діяча. Це цілком зрозуміле. Бо люди, що виступали в той бурхливий, а так багатий у величезні можливості час, появлялися нагло, незнані передтим, скромні козаки, шляхтичі, чи й міщани (про хліборобів-селян годі говорити). Аджеж сам Хмельницький перед тим, заки відіграв таку величезну ролю в нашій (і не лише в нашій) історії, — був скромним чигиринським сотником і навіть він, а не хто інший, не припускав, що йому колись випаде на долю сповнити так велике діло. Кому ж тоді було в голові списувати його життєпис?

Отже подібно мається діло зі Хмельничанами. Багато їх могли б ми перечислити — але як хотілося б відтворити собі, на основі дійшовших до нас відомостей, їх життєпис — всетаки не зможемо відповісти на найосновніші з них. Не був тут виїмком і славний полковник винницький, або кальницький, як він інакше називався — Іван Богун.

Змальовувано його нераз — і з боку своїх, і чужих, і істориків, і письменників-белетристів. Майже кожний читач пригадає собі сумної памяти „Огнем і мечем" Генриха Сенкевича, в якому Богун змальований як якийсь напів дикий „ватажок козацький", „неписьменний хлоп", що вганяє по степу й „виливає тугу" в неменше дикій „думці українській". Але не лише українська історична критика в особах Володимира Антоновича, Степана Томашівського і Вячеслава Липинського, але й польська в особі дра Ольґерда Ґурки виказала невірність і тенденційність Сенкевича у змальованні постатей його трильогії, з якої першим твором є саме „Огнем і мечем"[1]). Тому не зайвим буде приглянутися цій цікавій і лицарській постаті, яка не лише у своїх тішиться симпатіями і захопленням, але стрічається із признанням і з боку ворогів[2]), які характеризують його, як людину лицарську, хитру й розумну.

Про походження Івана Богуна знаємо лише чутки, що їх передавали собі сучасники. Прим. сучасник, поляк Микола Ємйоловський говорить про нього, як про „одного кушніра, на імя Богуна, брацлавського полковника". Але інші вістки промовляють за тим, що він був шляхтичем, як більшість вищої старшини козацької за Богдана Хмельницького. Іван Богун був по всякій імовірності сином Теодора Богуна, що держав 1618 року село Бубнів у Київщині й тому Іван Богун називається також Іваном Федоренком, або просто Федоренком. А й пізніше знаємо Богунів-шляхту, що печаталися гербом Ястшембец. Оскільки вони є потомками Івана Богуна, то виходило б, що Богуни були вже в XVII. ст. шляхтою, бо трудно, щоби шляхотство надано їм пізніше.

З давніших Богунів знаємо ще, крім Теодора,

---

[1]) Критика Антоновича поміщена в Кіев. Старинѣ 1885 р., пізніше видано цю критику двічі по-українськи: „Польсько-українські відносини XVII. в. в сучасній польській призмі", 1904. й „Хмельниччина в повісті Г. Сенкевича", 1917.; С. Томашівський, Один із героїв Г. Сенкевича, „Неділя", 1911., ч. 39.; В. Липинський у зб. „Z dziejów Ukrainy" 1912., у кількох місцях і, врешті О. Ґурка у „Pionie" 1933., ч. 3. (пор. „Новий Час", 1933., ч. 242 і 244, ст. „Трильогія Г. Сенкевича і історична правда").

[2]) У нашій науці немає повної наукової біографії Богуна — приготовляє її проф. Микола Петровський. Др. Ґурка так характеризує Богуна: „Істинна слава України, в році 1648—9. старша вже людина, що має дорослого сина, був не козаком „хлопом", що не мав права піднести очей на князівну, але шляхтичем" і т. д.

Богуна Войновича, що був старшиною в козацькім війську за Наливайка й повішений поляками 1596 р. Про нього, як і про Теодора Богуна, нічого точніше не можемо сказати. Не знаємо також, коли родився Іван Богун. Із того, що в 1654 році бачимо його сина Тимофія, дорослою людиною, старшиною в козацькому війську, можемо знати, що був він людиною не першої молодости — в віці понад сорок літ. Про його початкову службу в козацькому війську не знаємо нічого: Іван Богун є вписаний у козацьких реєстрах 1649 року, як рядовий козак, хоч рівночасно знаємо Івана Федоренка, отже мабуть Богуна, як подільського полковника.

Більше можемо про нього довідатися щойно починаючи зі збаражської битви, в якій він був ранений і це дуже засмутило гетьмана Богдана Хмельницького. Але рана видко не була дуже тяжка, бо пізніше упродовж цілої українсько-польської війни 1651—1657., аж до смерти Богдана Хмельницького, бачимо його в кожній важнішій битві.

Отже в днях 12—22. березня 1651 року боронить враз із Височаном Винницю, замкнувшися в ній із військом. Було в Винниці 70 української шляхти, що додавала Богунові завзяття й у відношенні до поляків була неуступчива. Правда, Богун пробував переговорювати — й із польського боку були призначені Гулевич, староста звенигородський і Жевуський, підстолій брацлавський. Але переговори розбилися і облога тривала. Поляки обстрілювали Винницю вогняними стрільнами, але козаки їх гасили й від того не було шкоди. Скінчилася ця облога відступленням польського війська, чи радше втечею, „подібною до пилявецької“, як писали самі ж поляки.

У травні 1651 року бачимо його при облозі Камянця, при якій він їздячи на білому коні, заохочує своє військо до битви аж під ним пострілено коня. Наслідок був такий, що, як пише поляк-очевидець, „не могли витримати наші (себто поляки) й уступили до міста, запаливши фільварки“, а козаки, як пише той самий поляк, „хоч гинули як свині (!), нічого про те не дбали“. До того поляки боялися зради камянецьких українців, „бо до того дійшли, що дзвонами давали знати козакам, коли мали приступати до брам“. Тут Богун названий „головнішим полковником“ побіч Криси, Пушкаренка, Джагалія і Гладкого.

У страшному погромі козацького війська, коли внаслідок зради союзника хана й неприсутности Богдана Хмельницького настала страшна тривога (кінець червня й перші десять днів липня 1651 року). Богун старається рятувати військо від останньої руїни.

Перечислювати всі битви, в яких брав участь Богун, значило б, як це влучно сказав Вячеслав Липинський, писати хроніку битв цілого повстання. Головне поле його діяльности — це Поділля, де він орґанізує повстання (серпень 1651.). Але характеристичне для нього оповідання польського історика, Веспазіяна Коховського, про його бій із Чарнецьким, одним із найкращих польських полководців. Богун був тоді в місті Монастирищах. „В Богуна була лисяча вдача“, пише Коховський, „як лис показує собакам то зуби, то хвіст, так цей силу, то хитрість. Виваблюючи на бій, підвів Чарнецького під укріплення Монастирищ — щоб тут використати проти нього вали й рови й усі звичайні свої штуки... Той так само жваво кинувся на приступ, як на полевий бій. Із криком і лоскотом пішли хоругви, старающися для більшого страху вдати якнайбільші сили. Вали вже були в їх (поляків) руках і, зарубавши сотника Дрозденка, почали вони розбивати палісади, сподіваючися добути місто — коли несподіваний випадок розбив це їх завзяття. Чарнецький, літаючи серед стріл зі своїми розпорядками без шолома й наличників, дістав з рушниці рану в обі щоки, майже смертельну. Півживого зняли його з коня товариші й піддержували, поки він підвівшися не виплював кров і спитав присутніх — чи вже місто добуто? Довідавшися, що місто не піддається, а наші (себто поляки) збентежені його пригодою, він схвилювався і кров пішла ще сильніше. Тимчасом Богун із його звичайною проворністю в запобіганні й витримуванні небезпек, вирвавшися з вибраною кіннотою, підняв крик на татарський спосіб, аби навести страху, що наближається підмога. Отже недостача потрібної для облоги артилерії й усякого іншого знаряддя, гостра зима, труднощі в харчуванні, ожеледа, на котрій падали коні, й узагалі занадто були змучені, щоб могти витримати свіжі сили неприятеля, випадок із Чарнецьким і ріжні міркування захитали настрій війська, так що воно кинуло не лише Монастирище, але й Україну загалом, якнайспішнішим маршем, так якби від рани одного всі стратили дух. Але це не нерозважно; бо якби ще хоч маленька проволока, затопила б їх Україна своїм військом“.

При кінці 1653 року дістав доручення від Гетьмана поїхати до Путивля, щоби зустріти царських послів, що їхали до Гетьмана для підписання договору про прилучення України до Москви. Він сказав послам, що Гетьман призначив їм побачення в Переяславі, а він, Богун, має їх туди провести. Та покищо Богун залишив там своїх козаків для звязку, а сам поїхав до Ромна чекати на вістки. Цей поспішний виїзд доказує, що московські посли зробили не дуже-то приємне враження на Богуна. Тай пізніше він відмовляється присягати цареві, хоч це зробили були інші полковники. Присяга відбулася в січні 1654 року, але там, як пише сучасник, монах печерського монастиря, Макарій Криницький, „Богуна, кажуть, не було“.

Вістки про ворожість Богуна до Москви прибирали часом дивні форми. В сучасному французькому часописі писали, що він мав якісь особисті причини боятися пімсти царя. Німецький знову журнал писав, що Богун, невдоволений із Москви, втік до польського табору разом із іншою старшиною, а король обіцяв, що дасть йому гетьманську булаву. Пізніше навіть були чутки, що Богун убив Богдана Хмельницького (!) з намови козаків, а польські письменники, Самійло Твардовський і Веспазіян Коховський (сучасники) зробили з нього польонофіла.

Направдуж справа малася так. Король довідав-

ся, що дехто зі старшини не хотів присягати цареві, між іншим Богун, і задумав це використати, щоби старшину відвести від послуху Гетьманові й притягнути до себе. Тому 21. лютого 1654 року видав універсал, у якому закликав вернутися під його панування. Крім того роблено ще окремі заходи, щоби перетягнути Богуна. Спершу цю місію дістав згадуваний уже Макарій Криницький, який мав піти до Богуна й казати йому, щоби до короля вернувся, й на те дано йому 100 талярів. Але Криницький захорів і доручення не виконав; тоді гетьман пол. Потоцький доручив це шляхтичеві Павлові Олекшичеві, який спеціяльно писав до Богуна (березень 1654). В листі писав Олекшич, що король дає Богунові амнестію, шляхотство й гетьманську булаву, а до того староство в Україні, яке захоче. Писав до Богуна також Андрій Окунь. Але Богун їм не відповів, а „прелестні листи" вислав цареві. За це дістав від царя спеціяльну похвалу й доручення. передане Гетьманові Хмельницькому... привести Богуна до присяги цареві (квітень 1654). Але Богун присяги таки не виконав — бодай не маємо на це ніякої певної вказівки, а й пізніше ніякої льояльности в нього супроти Москви не помічаємо — радше якраз навпаки.

Оці події впевняють нас у тому, що Богун не хотів залежности ні від Польщі, ні від Москви. Належав він до гурта старшин-самостійників, для яких, за словами Андрія Потоцького в 1659 році, „summa ratio status — nie być ani pod Waszą Królewską Mością, ani pod carem; spodziewają się oni tego dokazać zwodząc i strasząc W. Kr. M. carem a cara W. Kr. Mcią".

Дальші роки аж до смерти Гетьмана Богдана Хмельницького бере участь у ріжних битвах, боронить два рази Умань, бере участь у молдавському поході з Тимішом Хмельницьким. Він далі не дається намовити полякам, щоби перейти на їх бік, а проти Москви тримається ворожо. Як приїхали були воєводи списувати козаків, він говорив їм: „Не потрібні нам московські воєводи! Жінки наші й діти приїхали списувати!!", а звертаючись до Шкуратова, сказав: „Ти їдеш до нас у Чигирин на воєводу? Здоровий відси не поїдеш"!

Після смерти Богдана Хмельницького відграє теж важну ролю в Козацькій Державі. Стає по стороні нового Гетьмана, Івана Виговського, й бере участь в облозі Полтави, де замкнувся збунтований проти Гетьмана Пушкар (січень, 1658). У жовтні 1659 року передавали собі поляки радісну вістку, що „Богуна бунтівника вбито на паль", але це була неправдива вістка. Та саме тоді Богун був по стороні Юрія Хмельницького, хоч не хотів підписати відновленої переяславської умови 1659 року. Врешті попадає в тюрму польську до Мальборга, звідки випущено його на просьбу Павла Тетері, тоді (1663 р.) з рамени Польщі Гетьмана. З Тетерею рушив походом на Лівобережжя, але після невдатної облоги Глухова, оскаржили його за звязки з Іваном Брюховецьким, якого мав інформувати про рухи польського війська — й 27. лютого 1664 року його розстріляно.

Так закінчив життя український самостійник.

На віденських бульварах

Спомин з 1919 р.

Написав: *Остап Лисак*

З кінцем лютого команда четвертого коломийського куріня на фронті під Хировом, вислала мене службово до Відня. Командант куріня поручник Абель (пізніше шеф штабу XI. бриґади) вручив мені в курінній канцелярії заграничний пашпорт, кілька запечатаних листів на віденські адреси і грошевий аванс на подорож. По коротких інформаціях щодо подорожі, курінний комендант побажав мені щасливої дороги і скорого повороту до наших частин на фронті.

Здоровлю, виходжу і поспішаю на залізничий двірець.

Я хотів ще того дня до полудня виїхати до Нов. Самбора, потім на Стрий—Лавочне, через Угорщину на Будапешт.

Я вже був близько стації у Фельштині, коли почув за собою грімкі сальви гарматних вистрілів. Наша легка артилерія за Городовицями обстрілювала сильним вогнем ворожі позиції.

В лісі, на право від Хирівської Посади — який я рано залишив в тиші — тарахкотіли лунко кулемети. На стації у Фельштині, неспокійно стояла й шипотіла парою в поготівлі панцирка. За яких десять хвилин рушила з місця і помало підсувалась до Городовиць, під Посаду на фронт.

Стрілянина на нашому відтинку не робила на мене ніякого враження. По безкористних мирових переговорах (25—28 лютого) з ворогом, головно з військовими представниками Антанти, — гарматні дула і розвідні стежі, наші і ворожі, розпочали живішу перестрілку на цілому Хирівському фронті.

По короткім чеканню у Фельштині, я всів до поїзду на Нов. Самбір. Зі мною їхала також одна чета з нашого куріня, яка була командована, здається, в Скільщину на пограничну сторожу.

Поїзд на Самбір їхав дуже помало. Через вікно ваґону я глядів на голі поля, на замерзлу землю. За цю землицю — отсі вузенькі селянські загони — хрест на-вхрест перетяті межами — там недалеко кипить завзята війна.

В Самборі я виліз з поїзду і вийшов у місто. Я хотів собі купити тут нові черевики, бо мої за цілу зиму на фронті на ногах — розлізалися. На ринку в одній крамниці купив нові, заплатив ще австрійськими коронами і вертав назад на двірець.

По дорозі я стрічав богацько війська: стрільців-новобранців; в старих підтятих „мантлях", тут і там на голові нова мазепинка! На крамницях, каварнях, голярнях, — всюди, висіли нові таблиці (фірми), писані урядовою українською

Відділ мінометів Української Армії. — Курс у Фразі коло Рогатина.

мовою. А на мурах я бачив наліплені великі афіші, видані Начкомандою до Галицьких військ.

Кінцеві слова, друковані великими буквами памятаю й нині: „Нехай нас розсудить залізо і кров!"

Приходжу на двірець. Мій поїзд на Дрогобич стояв на передних торах. На пероні рушно, гамір, крик. Стою і дивлюся. Один наш старшина, в короткім уланськім кожушку, злісно лаяв на якогось стрільця. Пасажири поїзду, через отворені вікна, підкрикували і грозили на старшину пястуками і виявляли свою симпатію на сторону стрільця. На пероні приглядалися цій неприємній сцені між іншими два польські старшини, які у супроводі наших двох чи трох старшин їхали в цім поїзді на Дрогобич—Стрий. (Вже в дорозі я довідався від самовидця цього виступу таке: стрілець попросив у старшини вогню; прикурив, поздоровив і сказав „дякую товаришу поручник". Поручник викрикував, що він йому не товариш, а з цього потім зчинилася сварня і крик по цілім двірці).

В Стрию я чекав годину на получення Сколе-Лавочне. На пероні держали службу молоді симпатичні стрільці. В ждальнях не можна було зробити кроку. Коло столів, на підлозі, лежали бувші австрійські вояки, зарослі, брудні, в ріжноманітних лахах; вертали з російського полону до своїх країн.

Межи ними сиділи жінки, з блідими лицями, з утомленими очима, деякі з них тримали на своїх колінах діти-немовлята, завинуті в брудних шматах сірої шинелі.

Їду на Лавочне. В Лавочнім на двірці дижурний старшина потвердив мій явний приказ, при відході дав мені пачку угорського тютюну; хоч був незнайомий, стиснув щиро руку й побажав всього доброго...

До Будапешту я прибув рано. До мого вагону вступило двох жандармів, перевіряючи пасажирам посвідки і пашпорти.

Витягаю свій. Жандарм з накрученими вусами, повів очима по пашпорті, щось по мадярськи оба заговорили і мій приказ вернули назад. Я дуже радів, що ця процедура скінчилася щасливо і що міг без перепон їхати дальше через Угорщину. І так около десятої години вечером я прибув в цім поїзді на віденський двірець. Встаю і вихожу з пасажирами підземними сходами на стацію.

Запасна сотня скорострілів стрийського куріня. — На весні 1919 в Стрию.

У вестибулю стояли гусаком голодні віденські міщани. Хто з пасажирів ніс на плечах повну тайстру, чи в руках валізку, не міг справді перейти цей „кордон голоду“ без поліційної охорони.

Голодні люди на коридорі заступали пасажирам дорогу, насильно втискали в руки зелені банкноти за хліб. Декотрі тримали в руках золоті перстені, ланцюшки і гроші. За хліб — золото! — раз у раз повторяв якийсь панок в чорнім капелюсі.

Вихожу з двірця. Широкий віденський бульвар. По нім ходили люди, непевним кроком, зі схиленими головами, їх обличча від електричного світла були мертво-бліді, без енергії, без життя, мов мертві статуї. Відень — могутна столиця Габзбургів, ще перед роком вірила в побіду центральних держав, нині лежала в агонії., розбита, голодна, безрадна...

Чекаю на трамвай. Коло мене стоїть молодий панок, у напів військовім, напів цивільнім одязі; під ясною жарівкою читає обемний Райхспост. Трамвай дзвонить... Іду. Кидаю за себе кусок папіроси. Читач Райхспосту крадьки схиляється, білими руками піднимає недокурок — курить і читає дальше.

Іду. Трамвай везе мене в пащу метрополії. Перед моїми очима дефілюють — в сяєві світил — чудові палати ,гарні торговельні доми з рекламними червоними світлами, тут і там я заглянув гарний памятник минулої слави...

У XVIII. окрузі Відня, вискочив з трамваю і зайшов в Мартінштрассе до готелю на нічліг. Входжу до кімнати. Підлога невмита, з дірами, стіни чорні, закурені, постіль гола, обдерта, двері добре не замикались, все брудне. Аж мене застрашило. Цей віденський „готель“ коштував мене двацять корон. Була вже одинацята година, я рішив хоч нерадо таки тут заночувати.

Рано в десятій годині я зголосився в команді Укр. Збірної Станиці в X. округу. Комендант поручник УСС. (нині не пригадую собі його назвиска), молодий старшина, гладко оголений, з жвавими очима, в українськім однострою з старшинськими відзнаками на раменах (пагони, по взору російської армії) приняв мене в строгій позі, можу сказати не дуже приязно.

Голошу свій приїзд і передаю непорушені листи.

З короткої його мови „що нового там у вас?“ — я помітив, що комендант Збір. Станиці дуже лихо інформований про ситуацію на фронті в Галичині.

Я сказав поручникові, що на фронті є мало війська, мало запасних залог, брак старшин, команданти чет складаються з десятників, сотнями і курінями командують — четарі.

Поручник моїм словам не давав великої віри — махнув рукою — мовив „все знаю, одержую точні справи з фронту з пресової кватири Військового Посольства“.

Я мовчав. При відході я зголосив, що задержуся у Відні два-три дні, на доручення приватних листів, родинам віденських старшин, які служили в У. Г. А. Поручник згодився, написав харчевий листок, я подякував і вийшов.

Харчевий листок заніс рахунковому, до обіду було ще треба довго ждати і я пішов до кантини. Ніде правди діти. Командант Збірної Станиці, мав бути досить дисциплінований вояка. На розлогім подвірю взірцевий порядок, всюди заметено, в кантині чистота. За чистим столом сиділо кількох старших вояків, недавно повернувших з італійського полону. При чорній каві, солодженій захариною ми скоро познакомилися. Мої краяни (один був з коломийського повіту) були дуже цікаві, що діється в Галичині. Один через другого питалися мене, як там на фронті і чи дійсно ведеться реґулярна війна в „лінії“ з канонами і скорострілами.

Коли я сказав, що так, старі пядесятьлітні вояки дуже раділи, що ми маємо свою команду, військо, гармати і скорострілі.

Чужина, італійський полон, студений мур веронської твердині научив їх любити свою землю й батьківщину.

При відході ми попращалися, я обіцяв, що вечером поговоримо. По обіді я вийшов з бараків Збір. Станиці до Відня. Кондуктори і поуличні поліцмени, дуже приємні і чемні люди. На мої питання, куди йде який трамвай, відповідали справно, так що я до вечера доручив чотири листи на точні адреси Тут мені щиро дякували, деякі гостили білою кавою і папіросами.

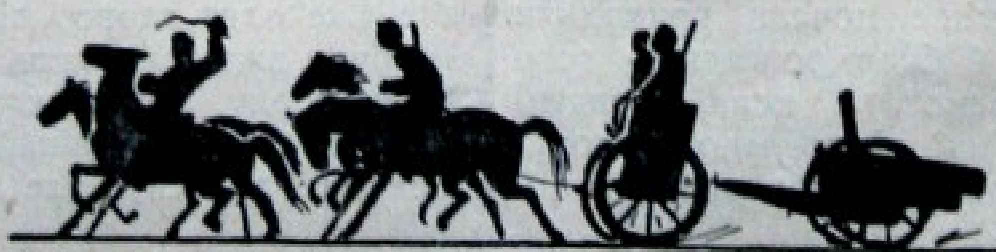
Слідуючого дня була неділя чи якесь свято. Я рішив зайти до старославного храму мойого патрона — св. Степана. Я увійшов. В храмі повно віруючих, зі сумними обличчами співали монотонну святу пісню. Я став між ними, — людьми з розваленого старого світа — і молився за світ Новий.

— — — — — — — — —

За два дні я виїхав з Відня. Около 11 березня я прибув до Городовиць і зголосився у команді четвертого куріня. Коли я здав звіт з моєї подорожі, командант поруч. Абель сказав мені, що моя 1. сотня із командантом четарем Ковчем, була командована з під Хирова до нової формованої частини четаря Гриця Голинського.

За кілька днів я знайшов гуцульський курінь десь коло Рудок на відпочинку і зголосився у нового команданта сотні хорунжого Коновала, бо четар Ковч був ранений в боях під Городком.

Прага, жовтень 1933.

Українське село в часи націон. революції

(Спомин з часів боротьби за визволення одного села.)

З рукописів бл. п. пор. М. Михайлика.

I.

Кілька разів довелося мені бути в селі перед революцією (в 1916 і 1917 рр.). Це було підчас моїх відпусток з війська, які я проводив дома в своїм м-ку Глодосах та гостив у селах, розположених в околицях цього місточка. Моя частина була на північнім фронті, а пізніше я дістався до Криму, мав досить нагоди запізнатися з московськими та татарськими селами, тому свої мене ще більше цікавили. Не маю тут наміру описувати українське село, чи порівнювати його з іншими. Цікавить мене інший бік справи, ті зміни, які в нім відбувалися і гнали його на шлях відродження. З непробудної вікової сплячки збудила село війна і в цім її величезне і благодійне для нашої нації значіння. Мало того, вона наблизила скамяніле в своїй непорушности село до революції, збудивши в нім живу думку і викликавши пристрасти властиві живому здоровому організмові. Лише подумати: скільки десятків років освідомлюючої праці заощаджено тим?

Така проста річ, як потреба писати листи й засилати в них поклони „від сирої землі" до своїх кревняків при війську (а у кого з селян їх там не було?), зрушила й відкинула думку, що „учитись то тільки панам потрібно". Помічаємо, що в цей час у всіх, навіть старих людей, явилося величезне заохочення до науки. Діти заповнили школи, навіть не вистачало вже шкіл, тоді як до війни вони були порожні. Це прагнення до науки охопило й тих, що вже були у війську. Відійшовши до нього неписьменними, вертали вже письменними, або самі писали „всім поклони". Появилася на селі й ґазета, хоч на перших порах на таких, що осягли такого поступу, дивилися скоса і вважали їх „дімократами".

Кволе почуття російського патріотизму, яке намоглися прищепити русифікатори, зникло, і лише баби, що ще памятають „Олександра Ослобонителя", згадували про царя і Росію, та нагадували про них попи з амвонів. У мужеського населення вже була думка уникати війни, для якої не бачилося цілі, уже жевріла злість до „панів, що видумали війну", і ніхто не думав молитися за царя, якого „взяли в руки пани і роблять з ним, що хотять". Звідки пішли ці чутки, в правдивости яких село було переконане, не знати, але селянство шукало шляхів, шукало опертя. А його в цей час і не було. Ті, що йшли „по набору" чи „облізації", особливо останні, поговорювали: „Ми їм повоюємо". Правда, все частіше й частіше почали приходити листи з полону, — це й було розгадкою того погрожуючого „повоюємо", а коли салдатці Борщевій, Андріївій жінці відмовлено в допомозі, бо її чоловік пішов ніби добровільно в полон, то тоді вже всі розуміли свій шлях, коли опиняться на фронті.

Появилися й „дезентіри". Це колись були відважніші з відважних парубки, і тепер, що їм „урядник" (поліціянт), коли він один, а їх багато. Уже тоді видно було, що їм саме в прийдешній революції належатиме велика роля — бити панів і грабувати маєтки, бо не один з них уже приймав участь у розрухах 1905—1906 років і ще тоді вправлявся в грабуванні живого й мертвого „ливентаря".

Проте не чути було т. зв. „дімократів". Казали, що один з них уже капітаном, а деякі просто старшини, а що вони роблять і де, ніхто докладно не знав. І лише свідомі звичайно вважали їх за своїх, а несвідомі забули й думати про них.

На кінець 1916 р. можна вже було почути про те, що настане зміна, що даватимуть землю „за те, що воюємо", що поверне козаччина і т. п. Приїздили у відпустки й „москалі" (салдати). Вони оповідали про своє ставлення до гарних і недобрих старшин, прихильно згадували й про старшин із „студентів", а це ще більше переконувало село, що щось буде. Дурно не воюємо! Тай коли вже є такі, що за мужиків стоять!

Національний рух села притих, бо майже всіх учителів забрали до війська й нікому вже було нагадувати про Україну.

Світогляд селянина підчас війни порівнююче дуже значно поширився. Навіть баби, що підчас прощі до Київа колись на запитання, якої вона ґубернії, відповідали: „глодоської", „злинської" абощо, тепер уже самі вимагали обовязково писати до них листи з зазначенням повної адреси, себто такої-то ґубернії й такого повіту. Нераз розпитували, де таке чи інше місто, бо там служить син, а чимало навіть їздило потягом до Одеси або Ростова. Наслухалися селяни оповідань і про чужі народи та сторони і про чужі звичаї та порядки. Тому багато дечого їх цікавило, на багато питань шукали відповіди, але дати їх селянинові в часі самої війни ніхто не міг, нікому було.

Таким чином революція 1917 р. застала нашого селянина з порушеними старими поглядами на ріжні сторони життя, з порушеним розумінням таких понять, як цар, пани, влада і т. п. з новими набутками в царині знання, але застала його ще блукаючим довкола цих розумінь на роздоріжжі.

II.

В перші місяці революції село мало змінилося, але уже одне слово „ліворуція" давало багато. Не буду вже згадувати, що безкарно набили селяни морду „урядникові" і кричали: „Подавай сюди Бобкіна" (поліцай, що в 1906 р. наводив жах на Глодоси), але вибрали вільно Управу,

взяли у поміщицьких економіях живий і мертвий „лівентар" на обрахунок. У загальній масі не було бажання розбирати дідичівське майно, руйнувати панські двори, але поодинокі особи вже почали цим займатися з самого початку. Тут відігравали головну ролю ті, що в 1906 році прилучилися до „аґрарних" і підживилися трохи з панського добра, та „дезентіри", а рівнож деякі службовики з цих же панських маєтностей, надиво ті, що працювали в них не виходючи роками, а що ще дивніше, ті, які були найприхильнішими до панів і навіть надзвичайно їм відданими. Так у маєтности пана Ковальова, що в 6 верстах від Глодос, найбільшою лютістю до поденних робітників вславився прикащик Здроєцький, селянин з Глодос, і не один парубок чи дівчина зазнали від нього „гарапників" (нагаїв), не один ще й досі їх памятає. Але по революції це був перший, що руйнував економію, забирав майно і ін. І таких було багато.

Це віщувало майбутні аґрарні бунти, чи руйнацію всього панського.

„Сходки" (сільські збори) відбувалися дуже часто, хоч вони скоро стали малолюдними. Селяни в масі добре були настроєні. Постанови виносили добре обмірковані й уґрунтовані і майже завжди вони виходили ідентичними з тими приписами повіту, що в тій же справі привозили від повітової влади.

Але була у села і власна ініціятива, правда, вона завжди виходила з інтеліґентних кол, як учителі, аґрономи і ін., яких село мало подостатком (своїх же селян сини). Так, заходами села (скорше сільської інтеліґенції) порушено саму справу і здобуто право на відкриття ґімназії і вищої початкової школи (до цього часу тут було дві двоклясівки мін. нар. освіти, дві церковні парохіяльні й одна церковна двоклясова школа). В тім же році ґімназію відчинено й вона з успіхом функціонувала до 1920 року включно, доки не закрили її більшовики.

Це були перші поступи в часі революції в культурнім життю села, а коли додати, що всі ці школи згідно з постановою „сходки" орґанізовані з українською викладовою мовою, то це є поступ і в національнім життю. В цім відіграла ролю знову таки сільська інтеліґенція, але це їй удалося провести без усякої боротьби й перешкод.

Треба зазначити, що в селі існував ще до революції український гурток і ще в 1906 році село чуло „Заповіт" і неодну вже бачило від того часу українську театральну виставу. Була в селі також українська література, а деякі учителі виписували стало „Раду".

Інтеліґенція дбала про те, щоби інформувати село про національний рух у центрі, хоч мало в цім і успівала, зате добре інформовано селян про земельну справу й до того вони прислухалися.

Зазиви не грабувати майна, яке підлягало розділу, припали до серця „сходкам" і селяни ганьбили самовільників, що не корилися цій постанові.

Так було до травня 1917 року. Уже в травні одержано статут „Вільного Козацтва" і він вніс у життя села багато нового, а для багатьох захоплюючого.

III.

Мені довелося бути свідком перших загальних зборів „Членів-орґанізаторів Вільного Козацтва". Зазнайомилися зі статутом. Я не сподівався того серіозного відношення до справи, яке зустріла вона тут. Обговорювано кожний пункт зокрема, докладно його обмірковувано, просто студіовано. По поновнім повнім перечитанні приступлено до затвердження членів. Кандидатуру кожного члена зокрема голосувалося, але потрібно було ще двох поручителів і тоді лише його приймалося. Була тут переважно інтеліґенція й молодь, правда, виглядало й кілька поставніших дядьків.

Пізніше відбулися й збори „Просвіти". Я одержував листи й тішився, що справа що день міцнішає й розвивається.

Почали прибувати самовільно демобілізовані. „Козацтво" зміцнювалося і вже у вересні 1917 року числило в своїх рядах до 60 кінних і до 150 піших козаків. На чолі його стояв тоді учитель Бондаренко, людина освічена, з добрим, твердим, але лагідним характером. Ближчу участь у „Козацтві" брали батько й син Березняки та майже всі інтеліґентні хлопці — учні ріжних шкіл, що перебували тоді дома. Козацтво дивувало своєю зразковою дисципліною, якої я пізніше не бачив ні в одній військовій частині, але ця дисципліна обовязувала лише під час служби. В суспільнім житті всі були рівні, і братерському поводженню між козаками, можна дивуватися ще більше, як дисципліні. Скоро козацтво мало вже свої традиції і виявляло так би мовити свою „козачу касту": рідні хвалилися, що їх син „служе в козаках".

Такі козацтва орґанізувалися в цілій окрузі, до якої входять волости: Глодоська, Злинська, Хмелівська, Доброволичківська, Морківська, але найміцнішим воно було в Глодосах. На нього орієнтувалися інші.

Будучи цілком національною військовою орґанізацією, козацтво не втручалося в ріжні політичні справи і ніхто з членів не міг, а може й не старався, надати йому політичного офарблення. Тому в орґани місцевої влади попадали ріжні люди, правда, ці орґани складалися в більшости з членів, що сприяли козацтву й опиралися на нього.

Якраз на час розквіту козацтва припадає й розвиток бандитизму. Взяте на обрахунок майно в дідичівських маєтностях грабували ті елементи, про які була вже згадка вище. Почалися крадежі й у селян.

Злочинці були знані, але ніхто відверто не виступав проти них, бо вони були вже орґанізовані (наступство аграрних подій 1905—1906 рр.). Єдиною орґанізованою силою, що могла би боротися з злочинним елементом, було Вільне Козацтво. Надто воно отримало зброю від урядових установ і припинення грабунків та запровадже-

ня ладу покладало своїм завданням, а тут і приписи з повіту цього вимагали.

Козацтво й повело цю боротьбу досить завзято. По вулицях місточка полилася селянська кров. Переловлюючи бандитську ватагу, козаки забили кількох з розбишак, у тім числі селянина Сосну і ін. Згадуваного Здроєцького змушено залишити цілком повіт. Згодом він присилав покаянний лист, але сходка його назад до села не прийняла, а пізніше його забито.

Звичайно, цей факт зробив свій вплив на село: одних це тішило, другі поставилися вороже. Переважали перші, але всеж таки шкода, що цю організацію вжито для таких цілей.

Заможні господарі охоче віддавали козакам коні під охорону і для користання, сіно й інше майно. На бідноту це зробило таке враження, що козацтво є видумка панів, і викликало незадоволення, глухе, правда, бо ніяк було його виявити, бо козацтво було вже силою, з якою треба було числитися навіть військовим відділам регулярної армії, що самовільно відходили з фронту. Козаки звичайно обходили місточко, де вже була своя залога й виставляли варти, а деякі хати були помешканнями, де спало вночі козацтво, але козацтво виходило й поза межі свого місточка й часто саме або получившися з іншими сусідними однозвучними організаціями, роззброювало відділи армії, що відходили з фронту. Виникали й бої, але довго не тревали, бо „фронтовики" звичайно кидали зброю, аби скоріше дістатися додому.

В грудні 1917 року місточко представляло цілий військовий табор. У „Пятому" — так називалася одна частина місточка — біля одної хати стояв український національний прапор. Тут був штаб. Тут була варта. На головних проїздних шляхах так само. В місточку була вартова сотня. Решта дома займалися своєю звичайною працею. Гра труби сповіщала про збір козаків на нараду чи про небезпеку. Повернулися історичні часи! Вулицями від штабу йшли дроти полевих телефонів. Вони йшли в хати до сотників і до іншого командного складу — це вже було не від історії, а від сучасности, спогади про Богдана Хмельницького переносили в реальну дійсність, в площину сучасности. Але не було самого Богдана...

Навпаки, до місточка повернулися вже „дімократи". Повернулися провідники „аграрних непорядків" 1905—1906 років, повернулися старшини й козаки з армії і це збільшило як ряди козацтва, так і ряди невдоволених, бо по дорозі додому неодин втягнувся в звичку грабувати маєтки, а тут у себе дома того зробити не можна, хтось стає на перешкоді інстинкту.

Від цього часу починається на селі й політична робота. „Дімократи", колишні російські есери, тепер уже зробилися українськими ес-ерами і як члени козацтва почали проводити свою партійну політику. Щире демократично настроєне козацтво прилучилося до неї лише на словах, на зборах, але фактично робило й поступало так, як того вимагало життя. Провідники ес-ерів скоро стали близько й зайняли видне місце в організації козацтва. Так напр. сотник Гаврило Хоменко став навіть начальником штабу, а Ф. Мелешко, цивільна людина, так само займав видне становище вже тоді в штабі. На чолі стояв по-старому Бондаренко. Сотнями командували свідомі свого діла старшини, що прибули вже по демобілізації. Всі посади обсаджувано по вибору загальним зібранням козацтва. Вже в грудні козацтво мало до 80 кіннотчиків добре заосмотрених у зброю і амуніцію і до 300 піших в одних лише Глодосах. Приблизнож стільки піших було в решті волостей разом узятих.

Про більшовизм ще мало-хто чув, а старшини, що прибули з фронту, дуже легко настроїли як селян, так і козаків проти нього. Лише дехто з недорозвинених бувших салдатів, напоєних ще на фронті духом більшовизму, згадували про нього та прилучалися до них подавлені козацтвом злочинні елементи. Так поруч з сильною національною організацією творилися й опозиційні настрої, що пізніше допровадили селянство до розєднання.

IV.

Перший похід москалів на Україну в січні 1918 року, хоч і відбувався він під ріжними привабливими соціяльними кличами, Вільне Козацтов зустріло вороже і ставило їм збройний опір. Про харківський уряд України ніхто й слухати не хотів — це видавалося смішним і неможливим. Ніхто не представляв собі справи інакше, як тільки, що уряд повинен бути в Київі, і таким усі вважали Центральну Раду. В лавах Вільного Козацтва цей уряд остільки був авторитетним, що козацтво не повірило ніодній більшовицькій відозві, ніодному звідомленню про заняття Київа москалями й цілий час посилало своїх звязкових до Київа, яких або розстрілювали по дорозі москалі, або їм удавалося приносити вістки, але сумні.

Козацтво збро\u0457лося само і твердо боролося з москалями . Так переходячи через стацію Бобринську в кінці січня, мені довелося бути свідком, як Вільне Козацтво вело бої з москалями й робітниками з залізничого депо, що прилучилися до більшовиків. Треба сказати, що московське або змосковщене робітництво це єдиний елемент, що приєднався тоді щиро до більшовиків. Селянам же всі ці рухи, внутрішня війна були зайві, не наруку й непотрібні і вже завдяки одному цьому вони були вороже успосіблені до більшовизму. Правда, елементи, що творили опозицію Вільному Козацтву, прилучилися так само до більшовиків, але вони були нечисельні та й пішли до них тому, щоби грабувати маєтности.

Московсько-більшовицьке море залило Україну, але були куточки, де не вгасало національне життя. Це були райони Вільного Козацтва (може й не скрізь). Одним з таких кутків України був район Глодоської, Добровеличківської, Морквіської, Хмілівської волостей і тих, що прилягали далі до Звенигородського повіту. В той час, як

навколо йшла руйнація, шуміло більшовицьке море, в цих кутках на зборах виносили постанови з протестами проти навали москалів, проти повстання харківського уряду і т. ін. Ці постанови посилалося до повіту, де вже сиділа більшовицька влада, „Саветская власть“.

А одночасно козацтво готувалося до упертої боротьби й до бою. Місцевий опозиційний елемент так само почав прибирати орґанізовані форми під проводом кількох головарів, що переважно служили в Петербурзі в ґвардії або фльоті. Так у Глодосах почали колотити село Колько, Степаненко і інші. Була деяка загроза, бо трудно припустити, щоби москалі не використали опозиції, зробивши її шпіонським знаряддям для себе. Та були в них ще й інші документи, як протести і ін., щоби мати зачіпку йти в цей район і не лишити „каміня на камені“.

Але як показалося, не так багато було тоді певности у москалів, щоби післати свої сили повсюди, тому до глодоського Вільного Козацтва вони вислали делеґацію з пропозицією, щоби козацтво перейшло на їх бік або зложило і здало зброю.

Делеґацію по її прибутті зашито в мішки й закопано живими (коли вірити більшовицьким звідомленням). Одначе пізніше мені самому трапилося бачити похорон відкопаної у когось на городі делеґації. Це ніби були матроси. Хто керував цею справою, мені не довелося виявити, але більшовики запевняють, що Ф. Мелешко.

По цім москалі вислали проти козацтва карну експедицію в складі якоїсь пішої частини й батерії. Коли піхота наблизилася до місточка, батерія відкрила вогонь. Як би не це попередження, то козаків захопила би несподіванка і справа мала би гірший кінець. Схопивши рушниці та набої, козацтво почало збіратися до штабу. Вартова сотня вже боронила головний шлях у село. Начальник штабу, як кажуть, сховався десь у льоху, малі хлопці, що на випадок трівоги приводили коні з домів до штабу, привели їх і зараз, але не збіглися ще всі козаки й коні бігали вулицями. Тим часом поодинокі купки козаків самі почали відбивати ворога, що вже зайняв був південну частину місточка аж по річку Ташлик (сухий).

На підмогу козакам вийшли селяни з хуторів і почали обстрілювати ворога з правого боку. Кілька матросів впали забитими. Тоді ворог почав тікати. Найзавзятіші з козаків по два по три кинулися наперед переслідувати ворога. Деякі зарвалися задалеко вперед і були забиті.

Місточко понесло тоді невіджаловану втрату: в цей день збито кращих козаків Івана Чуйка, Василя Божара (обидва укінчили лісну школу) і Самійла Божора. З великим сумом і пошаною поховано їх біля старої церкви, що находиться на північній стороні місточка, біля ринку.

Утрата такої поважаної людини, як Ів. Чуйко, майже у всіх викликала страшенне обурення й ненависть до більшовиків. Додати, що за пів години вони вже встигли показати себе, якими вони є: у кого забрали вбрання, подушки, у кого розбили вікна, бо син у козаках і под.

І коли козаки вночі несподівано виступили до Моркової (25 км. від Глодос), то за ними рано вдосвіта потяглися вози з їх родинами, або їхали до других сіл, боячись приходу й пімсти більшовиків. До возів була привязана худоба й цінніший скарб. Від селян до козаків прийшла делеґація, яка просила їх вернутися до місточка, бо селяни обіцяли допомогу.

Вся інтеліґенція району була по стороні козаків. При козацтві орґанізувався цілий шпиталь і до нього вступило кілька сестер, що були перед тим на фронті. Становище було напружене.

Козаки, нарешті діставши певні відомости, що москалі захопили Київ і майже всі залізниці, шукали звязку з іншими орґанізаціями, бо розуміли свою несилу, розуміли, що зарвалися задалеко.

Перейшовши до Моркової, козацтво злучилося з морковським козацтвом. На чолі цілої орґанізації стала „Козача Рада“, а на чолі цілої справи п. Кульчицький.

Пославши до Звенигородки звязкового і просьбу до перебуваючого в цім районі Юр. Тютюнника прислати набоїв, Кульчицький післав одночасно делеґацію, а згодом і сам поїхав, до Єлисавету, до повітового комісара Сінякова (більшовицького). Там удалося запевнити владу, що козацтво таке саме „червоне“ як і вона, і буде захищати совітську владу. Це було зроблено, аби виграти час і зберегти орґанізацію. В переправах брав участь і голова глодоського козацтва.

„Червоне Козацтво“ отримало з повіту скоростріл і кілька рушниць і почало виконувати функції радянської влади. Як і перед тим, козацтво оберігало народнє майно, що лишилося по панах. Висилало розвідки і знало, що робиться навкруги й у москальні. Тим часом отримано ще трохи набоїв і вістку, що Центральна Рада повертається до Київа з німцями. Козацтво піднесло голови.

До Моркової приїхав повітовий комісар Сіняков, обїзджаючи повіт. При нім був невеликий відділ зі скорострілом. Кілька козаків роззброїли вночі весь відділ і заарештували Сінякова.

До єлисаветського ісполкому післано вимогу тягом двох днів очистити місто й повіт. Цим почалися нові ворожі ділання проти москалів.

По кількох днях козацтво повернулося до місточка, яке москалі так і не займали, а далі стало готовитися до походу на стацію Помішну, Нову Українку, Ободаш.

Коли в кінці лютого 1918 року німці зайняли вже ст. Цвіткове й посувалися до ст. Бобринської, козацтво розпочало бої з московськими частинами, що відтяті на залізничім шляху Одеса - Бахмач перебували в районі стацій Одобаш і Помішна. Тут наклав своєю головою укоханий провідник глодоського Вільного Козацтва Ілько Бондаренко. Підіспіли німці й помогли очистити цей район.

Свого голову козацтво поховало з великим сумом і пошаною теж біля старої церкви, поруч з першими втратами. Ще й досі козацтво мріє, що коли настануть кращі часи, воно поставить своїм улюбленим товаришам достойний памятник.

V.

Від німецьких передових частин, що спільно билися з козацтвом проти напасника, воно також діставало набої, а по скінченню операцій дістало засвідчення своєї боєвої діяльности. По тім як ворога вже остаточно виперто, лави козаків поріділи. Багато козаків поїхало вчитися до ріжних шкіл.

Тодіж прийшов наказ від Військового Міністерства про ліквідацію Вільного Козацтва. До місточка прибули призначені згори начальник міліції та інша влада. Не скажу, щоби це подобалося селянам, а особливо козакам.

Не знаю, як реагувало би козацтво на такі закони Центру, на якого поворот воно з такою нетерпеливістю чекало і прокладало йому дорогу своїми головами, коли би не треба було числитися з німецькою силою. Але тепер козацтво мовчало. Провідники дбали про те, щоби уряд полишив козакам зброю, але їх заходи пішли намарне. Тоді козаки порішили приховати зброю і всі скоростріли, справні рушниці і ін. закопали в землю.

Розпорошений більшовицький послід почав знову грабувати маетности, до яких уже стали повертати їх власники. Власники апелювали до німців, а вину звертали на козацтво, бо воно було для них страшнішим, ніж розбишацькі елементи.

На третій день Великодня 1918 року до місточка вперше прибули німецькі частини з батерією, щоби роззброїти козацтво. Малося на меті арештувати й провідників Ф. Мелешка, Т. Березняка, В. Недайкашу, як поінформував мене адютант тої бриґади — галицький українець. Я прибув до місточка з німецькими документами, що робили мене упривілейованим, а тому в мене й родини зброю позіставлено. Вдалося мені теж переговорити з командантом тої бриґади в справі передбачуваних арештів і роззброєння козацтва. З тим же опісля явилися й провідники і доводили, що вони не більшовики, і також просили залишити зброю. Німці мали наказ і тут було трудно щось вдіяти, але по всіх цих переспровах вони не були вже такі строгі. Козацтво здало лише 150 рушниць, переважно попсутих, а решту здатної зброї заховали якнайдальше. Німці вийшли. Опісля по намовам панів дідичів приходили знову кілька разів, але... „зброю вже здали", а ось поквітування.

Тодіж козацтво мало честь запізнатися і з Усусусами. До місточка приїздив др. Старосольський і інші видатні члени УСС. То вони визволили заарештованих кількох козаків. А кількох інтеліґентних робітників чекало своєї долі у вязниці аж до вибуху повстання проти гетьмана.

Місточкове населення, хоч і не мало свого „пана" і боролося проти грабунків сусідних панів, також не минуло репресій, яких тоді зазнав цілий край. А тих батьків, яких гордість — сини були козаками й захищали лад, зігнали на поле під скоростріл, де поверх їх голів пущено кілька „черг"... Просвистіли кулі, а тоді уповноважений пана Ковальова і предложив умовини контрибуції. Так ні в чім неповинне село мусіло ще платити контрибуцію, завдяки поодиноким своїм членам, з якими саме воно й боролося.

Незважаючи на репресії, козацтво не виступало, але відтоді чекало вже відповідного моменту. Хоч навколо селяни повставали, як у Звенигородці, Тишківці і ін. і гірко за це платили.

Козацтво, як організована одиниця, мовчало. Прикладано старань, щоби утримувати тісніші звязки з іншими подібними національними організаціям, та переводило внутрішню роботу, скермовану до утривалення своєї організації і щораз глибшого усвідомлення найширших верств населення про потребу утримання української самостійности. До 40 старшин і найсвідоміших козаків вступило до гетьманського полку в Єлисаветі. Там далося осягнути можливости творення національної частини, що й почала формуватися під проводом Михайла Вербицького (Далі буде).

Ф. НЕВЕСТЮК

СТЕЖІ

Сонце... Спека... Сутінь ліса...
Збочі... Виверти і зломи...
У руках залізо кріса...
Важко... В тілі хміль утоми...

Йдуть мовчки... Слідом за ними
Вітами кущі колишуть...
Йдуть, мов духи ті незримі,
Йдуть заслухані у тишу.

Ось і поле... Ниви... Жито...
Стали... Дивляться хвилину...
Поміж жито нишком, скрито
Посуваються в долину...

Що це? Впали... Скрились... Що це?
Там щось мріє... Хтось мов блудить...
Ген на право біля шоси...
Ні, ні!... Встали... Йдуть... Це злуда...

Зорять в право, в ліво, прямо...
Пробігають ниви, межі...
Вже в селі...
— — — — — — — —
І між хатами
Непомітно никнуть стежі.

Соняшний фраґмент

Написав: Амвросій Остромира.

Останні тижні літа й перші дні осені 1918 року проходили в сяйві запалу, захоплення у Галичині.

Всі шляхи і стежки України встилалися золотим листям, що жадібно вдихало молоду кров героїв революції.

Усусуси, які осінню 1918 року верталися з російського полону, збиралися у місті Вижниці й селі Виженці, на Буковині. Усі, свідомо чи й несвідомо, вертали з полону, де, кажучи правду, моглиб лишитися в молодій армії України, але й Галичина мусіла позбутися Австрії.

У Вижниці й у Виженці плило нам прудке, гомінке життя. Ранками вправи, пополудні теорія. Вечорами — співи, сміхи і на Кути до знайомих дівчат.

В той час увесь наш галицький край приготовлявся до революції. Живчик цих приготувань бив і у Вижниці серед бувших полонених У. С. С. (Наш полк стояв тоді в Чернівцях). Але було багато й таких, що нічого не відали про хвилину, яка вже зближалася. І це були ті, які повинні були знати.

А в краю уже де-де вибухали перші проблески революції.

Це були останні дні жовтня. Сіяв холодний дощ. Курили весело верхи Карпат, які вже сіріли рідким снігом.

Кількох нас молодих створили комітет. До комітету, що повинен був вияснити мовчаливу поставу команди У. С. С. поворотців до виступу проти Австрії, що невблаганно зближався, увійшли: підхор. Роман Весоловський, підхор. Др. Осип Когут, який був головним живчиком комітету, десятник Яків Малахівський, я, як старший стрілець і ще один, чи два, яких імен нікак собі не пригадую. До команди У. С. С. поворотців ходили Др. О. Когут і чи не підх. Болехівський. Вислід цієї їх розмови — хай докладно подалиб ті учасники делегації, що ще живуть.

По цій розмові швидко, чи не за 24 години, прийшов переворот і до Вижниці. Прийшов супокійно, непомітно, бож там стояли ми, Усусуси.

Мачком сіяв дощ і осіннім грузьким болотом жвякав під ногами. Ми осяяні запалом великої хвилі, уже з першої хвилини перевороту нетерпеливилися: іти, і то мерщій, на Львів.

Нам видали обуву, дещо одежі й частина нас — курінь — під проводом сотника Семенюка, у якого адютантував поручник Осип Навроцький, виїхали у напрямі Львова. По дорозі, у Сятині, ми зупинились і роззброїли ще кілька полків австрійського війська, що вертало з України.

Революція радісною хвилею котилася й по галицькій землі. Ми були свідками, як зникали, пропадали всі кордони, що ділили увесь наш край. Ми-ж були й співучасниками цього діла.

Другого листопада пізнім вечором ми прибули під Львів до с. Старого Села. З головного штабу зі Львова настиг наказ: пор. О. Навроцький лишався командантом цього головного підфронтового пункту Старе Село, де находились харчі, муніція, зброя, куди масами проходили полонені москалі на схід, а сот. Семенюк із куріне м пішов через Винники на Львів. Тут його курінь сотнями розділили на інші курені.

Тут у Старому Селі з куріня сот. Семенюка залишили малий відділ — здається один рій, — який майже два дні без зміни держав службу біля багатих складів цінної військової усячини.

Четвертого листопада передвечірнім сумерком пішов і наш відділ із іншим більшим відділом, з яких створили сотню під командою поручника Михайла Девосера, на Львів. Ми їхали вантажним поїздом.

Небо було сіре. Понуро стелилися пусті поля. Що хвилини сухо лопотів у Львові кулемет.

Всі ми їхали з унутрішнім несупокоєм. Іти в бій — для нас не було вже першина. Але те, що ми йшли битися, як військо самостійної України, наповнювало наші груди тим дивним несупокоєм.

Під Персенківкою нас зустрів ворожий крісовий вогонь, який сягав нас із кадетської школи. На Персенківці хтось був. Пішла наша стежа. Принесла звіт, що це наші. Їх було два стрільці зі Львова, які, познайомивши нас з положенням, відійшли до своїх частин.

Зараз розійшлися наші стежі і застави: наперед за залізничі мости, за електрівню, під Сокільники, до Зубря.

Коли сумерк покрив усе довкола густою, вогкою, осінньою темінню, ми, кождий відділ, стояли вже на своїх становищах. Від часу до часу цю густу, чорну тишу діравили густі кулеметні стріли. І знову залягала тиша, стійки змінялися. Нас ждали дні завзятих боїв.

З українського самостійницького руху
на початку минулого століття

Написав: *Ігор Лоський*

I.

В. Лукашевич і його товариство.

В грудні 1825 року ціла Російська Імперія була зворушена повстанням так званих „декабристів“. Користаючи з ускладнень, які зайшли після несподіваної смерти Олександра І. в питанню, хто має бути спадкоємцем, головно старшинська молодь, якої більшість належала до ріжних таємних революційних товариств, рішилася на отвертий революційний виступ. Рано 14. грудня змовники підбурили військові частини з петербурзького гарнізону, і вивели їх на Сенатський майдан. Недосвідчені молоді революціонери не змогли, звичайно, довго ставити опір урядови. Протягом одного дня повстання зліквідовано, а його провідники були арештовані.

Але не минуло і трьох тижнів по цьому виступі, як члени таємних товариств, які були в Україні, в свою чергу підняли повстання. На чолі того повстання стояв командант Чернигівського полку полк. Сергій Муравйов-Апостол (по матери нащадок гетьманського роду Апостолів). Йому разом зількома іншими старшинами вдалось вивести в поле свій полк, стаціонований у Васильков і повести на Київ. Але і тут з того повстання нічого не вийшло. Не маючи виразної цілі, змовники самі скоро розчарувалися в своїм почині. Солдатська маса, що пішла за ними, почала розбігатися і вірне урядови військо дуже легко, протягом кількох днів зліквідувало повстання.

Повстання декабристів знайшло свій кривавий епільог в слідуючім році, коли його головні провідники — в їх числі згаданий Муравйов-Апостол, російський поет К. Рилеєв і інші, зависли на шибениці, а багато сотень інтелігентної молоді пішли на довгі роки заслання до сибірських копалень. Фактично саме повстання декабристів ніякої більшої ролі в ближчій історії Росії не відограло і відограти не могло і лише якійсь потворній злобі Миколи І. треба приписати таку жорстоку розправу з учасниками. Подія ця цікава найбільше тим, що тут в рядах революціонерів — знайшовся майже виключно цвіт аристократичної молоді. Ця молодь була вихована в вільнолюбних ідеях, поширюванню яких в Росії сприяв ніхто інший як цар Олександер І на початку свого царювання. Наполеонські війни спричинились зі свого боку до того, що ця молодь побувала в Західній Европі. Вдаряюча ріжниця поміж тим, що молода російська інтелігенція побачила там і російською дійсністю з кріпацтвом і сваволею продажного урядництва, штовхнула її на шлях повстання.

Саме грудневе повстання, хоч навіть друга дія його відбулась на українській території не було нічим, окрім етнографічного походження декого з учасників, звязане з українськими визвольними змаганнями. В цім відношенні його учасники були типовими російськими інтелігентами, які при всьому вільнодумстві не розуміли і не хотіли зрозуміти українських змагань. Але зате слідство над декабристами виявило істнування в Україні окремого українського товариства, ціллю якого було звільнення України з під московського панування. І в цім є для нас ціла справа декабристів дуже цікава, бо хоч і не безпосередньо спричинилась вона до освітлення одної з важливих сторінок в історії визвольного українського руху.

Вже в перших доносах на декабристів, один з донощиків капітан Майборода каже, що в розмові з провідником так зв. південного т-ва, яке діяло на Україні, полк. Пестелем, почув від нього про істнування окремого українського таємного товариства, яке „від наших (тобто російських) окремо працює під опікою польського таємного товариства“ і що на чолі того т-ва, має стояти В. Лукашевич, дідич з Полтавщини. Цей донос Майбороди знайшов своє потвердження в словах самого Пестеля, який підчас слідства сказав про українське („малоросійське“) т-во, що чув від поляків „що воно стремить до незалежности України і навіть готово для осягнення своєї цілі прийняти протекцію Польщі, коли ця здобуде собі незалежність“[2]).

Цього вистарчало, аби кожного з кількох сотень арештованих в звязку з повстанням, запитувано про товариство Лукашевича. Крім останнього згадано на слідстві ще кількох осіб — в більшости приятелів Лукашевича. Всіх їх, на чолі з Лукашевичем, який в той час був маршалком шляхти в Переяславлі, заарештовано і привезено до фортеці Петра і Павла в Петербурзі, в якій тримали всіх арештованих у звязку з повстанням. Між арештованими здогадними членами українського товариства були: Семен Кочубей, полтавський маршалок, видавець III. видання Енеїди Котляревського; Василь Тарнавський, дідич з Полтавщини, брати Олексієви.

Нажаль в матеріялах про слідство годі знайти ближчі відомости про товариство, найменше, звичайно, говорили самі його учасники. Найбільше змогли слідчі почути про українське товариство від членів згаданого „південного“ російського товариства. Але відповіді їх здебільшого мають стеоретипний характер. Все обмежується більше до тогож, що писав в своїм до-

[1]) „Декабристи“ вид. Центроархиву, т. IV, Ленинград 1925, ст. 28.

[2]) там само, ст. 83.

носі Майборода і зізнавав на слідстві Пестель. Більшість членів „Південного Т-ва" підтверджують, що чули про існування українського т-ва, про те що там на чолі стоїть Лукашевич і про звязки цього т-ва з польськими таємними товариствами. Лише один з арештованих Хотяйнцев, подав досить цікаву подробицю, яка знайшла своє підтвердження в його конфронтації з Лукашевичем, що в українському т-ві як у всіх тодішніх таємних товариствах, починаючи з італійських Карбонаріїв, існував свій „катехізм", де м. і. був запит „де зійшло сонце" — на який член т-ва мав відповісти „в Чигирині". Лукашевич сам пояснював, що він лише говорив про потребу товариств, де молоді люди навчались би подіям і діянням видатних мужів свого минулого і що вказуючи на Богдана Хмельницького, можна булоб сказати, що сонце України зійшло в Чигирині. Цікаво також, що виправдуючись перед слідчою комісією Лукашевич говорив, що як би дійсно таке т-во існувало, то з певністю складалось би з українців і тому він ніяк не міг би розповідати, чи пропонувати вступити туди росіянинові Хотяйнцеву[3]).

Як би там не було, все те що слідчій комісії вдалось довідатись про т-во і ролю його провідника Лукашевича, видко не вистарчало, аби признати існування цього т-ва за дійсний факт. Інакше годі булоб пояснити те, що Лукашевичеви і його приятелям ціла справа минулася, порівнюючи легко. Не багато треба було для головного слідчого Миколи І, щоби відправити обвинуваченого до копалень, що він робив зі справжньою насолодою. А Лукашевича вже 15 вересня 1826 року відіслано до дому до Бариполя і лише віддано під особливий нагляд поліції, яка що місяця мала інформувати про його спосіб життя. Звільнено також і інших обвинувачених по справі українського т-ва. Нагляд за Лукашевичем тягнувся довго і ще у 1850 році жандармерія в особі Дубельта цікавилась поведінкою і життям, тоді вже шестидесятилітнього Лукашевича[4]).

Отже як бачимо матеріяли, які нам дає про товариство Лукашевича слідство, досить скупі. Коли з одного боку вони стверджують як факт, саме існування товариства, то з другого боку бідність тих матеріялів а ще більше увільнення здогадних членів від кари, змушує нас погодитись зі згаданим вже провідником повстання чернигівського полку С. Муравйовим-Апостолом, який під час слідства писав в своїм листі до царя, що українське товариство „не було ніколи сильним ані поширеним" і обмежувалось на гадку автора листа „до ближчого оточення пана Лукашевича"[5]).

[3]) В. Семевскій „Политическія и общественныя идеи декабристовъ" С. Петербургъ 1909, ст. 299 і сл.; „Декабристы" вид. Центрархиву, т. VIII. „Алфавитъ декабристовъ", Ленинград 1925, ст. ст. 200, 436, 455.

[4]) М. Бужинський „До біографії Лукашевича", „За сто літ" т. III, Київ 1928, ст. 3—4.

[5]) „Декабристы" т. IV, ст. 262.

Коли ж ми звернемося до інших джерел відносно особи Лукашевича, то хоч і вони дають нам небагато, однак в їх світлі постать його як українського патріота виступає ще виразніше.

Вперше стрічаємось ми з Василем Лукичем Лукашевичем у 1807 році, коли він звертає на себе увагу адміністративної влади тим, що на якомусь бенкеті піднімає тоаст за здоровле Наполеона[6]). Дрібний сам по собі цей факт є досить показним, бо тоді в час російсько-французького конфлікту настрої серед російського громадянства були виразно дуже ворожі до Наполеона. Ті настрої поділяло, або в ліпшому разі мусіло поділяти, громадянство українське. До тогож це громадянство, як то нераз бувало, сподівалось підкресленням своєї льояльности здобути певні полекші для України. З тою гадкою організовано у 1806 році так зване „ополченіє" з українських селян, при чому поміщики брали на себе озброєння і утримання цього ополчення. Тому тоаст за здоровля Наполеона, був в ті часи проявом не абиякої громадянської мужности.

Мабуть вже і тоді Лукашевичеви вдалось зручно оправдатись перед закидами в нельояльности до уряду. Але цікаво, що інше джерело говорить, що в тім самім 1807 році, Лукашевич покинув державну службу[7]). Мимоволі виринає думка, чи не стоїть ця добровільна чи примусова димісія в звязку зі згаданим тоастом. У 1812 році Лукашевича обрано переяславським маршалком шляхти. В році 1817 бачимо його членом таємного товариства так званого „Союза Благоденствія", а роком пізніше вступає він до масонської льожі „Любов и Истина" в Полтаві, а трохи згодом бачимо його так само в льожі „Зєдинених Словян" у Київі. То була загалом доба поширення всюди таємних товариств. В Німеччині розвивався „Тугендбунд". Італійські патріоти єднались в товариствах карбонаріїв. Всі ці товариства були дуже близькі своїм устроєм до масонських льож. Лише в них висувався в більшости на перший плян момент політичний, в той час як в справжніх масонських льожах переважали моменти морально-філянтропійні. Тогочасне масонство, яке годі утотожнювати з сучасним, поширилось остільки, що більша частина аристократії та тогочасної інтелігенції належала до льож. На Україну приходило масонство зі заходу з Польщі, як також з півночі. Був час, коли цар Олександер І протегував масонству і тоді льожі поширились по цілій імперії. Однак на Україні вони в більшости складались з людей зайшлих і майже не відбивали в собі місцевого національного кольориту. Винятком була згадана льожа в Полтаві. До неї крім Лукашевича належали м. і. автор „Енеїди" — Іван Котляревський, і згаданий вже С. Кочубей, Тарнавський, Олексіїв і інші. Загалом єднала вона в собі здебільшого українських патріотів[8]).

[6]) „Кіевская Старина" 1903, XII, ст. 136—138.

[7]) М. Бужинський: „До біографії Лукашевича".

[8]) С. Єфремов: „Масонство на Україні", „Наше Минуле", 1918, кн. 3.

Щодо другої льожі „Зєдинених Словян", то вона складалась як з поляків як граф Олізар, так і з росіян — як будучі учасники повстання 1825 р — князі Волконський і Трубецький. Однак переважали в ній поляки, навіть і гасло льожі „єдність словянська" писалася мовою польською. З українців бачимо в ній лише Лукашевича[9]). З тих часів мабуть походять звязки його з поляками, про які буде мова нижче.

Все те, що досі сказано про Лукашевича, вистарчаюче характеризує його як людину рухливу і енергійну. Він не обмежувався, як багато з його земляків лише мріями про кращу долю України і тим що сидячи в своїм маєтку кляв москалів та уряд. Він намагався втілити ці мрії в реальний чин. Його стремління видко знаходили співчуття серед земляків, не даремно пізніший мемуарист А. Б. Романович-Славутинський, згадуючи свого батька „трошки сепаратиста-українофіла", каже, що цей останній уважав Лукашевича за „наймудрішого зі смертних". При цій же нагоді мемуарист згадує, що Лукашевич „зробив протульку до Петербурга, аби посидіти в твердині Петра і Павла, підозріваний в сепаратизмі".

До своїх російських знайомих ставився, як видко, Лукашевич з певними застереженнями. Так вже пізніше, Лукашевич стрінувся колись з Муравйовим у кн. Волконського. Останній був певен, що Лукашевич належить до польського т-ва, що цей заперечив. Муравйов з свого боку підкреслив, що ненависть поміж народами має своїм джерелом „провінціяльний патріотизм" і що там „де йде про щастя народу, всі мають належати до одного племени". На це Лукашевич мав відповісти, що „питання щастя народу має дуже просторий і складний зміст, і занадто самопевнено булоб його так просто розвязати". Ця розмова дуже розхолодила росіян до Лукашевича[10]).

На цім місці варто пригадати, що загалом серед тодішнього українського громадянства панувала нехіть до москалів, яка часом переходила в справжню ненависть. Цікаво те, що бувало навіть, що українець ставився цілком льояльно до Росії як держави, більше того, був своєрідним „імперським" патріотом але ненавидів москалів. Прикладом цього може бути один з відомих українських мемуаристів Г. Винський. Про вороже ставлення тогочасних українців до москалів росповідають багато подорожніх як москалів, так і чужинців. Ось, наприклад, які враження виніс рос. генерал Михайлов Данилевський зі своєї подорожі в році 1824 по Україні. Йому довелось познайомитися з багатьома українськими поміщиками в тому числі з родиною Родзянків „найбільш освіченою в цілій Україні". Ця родина, як і всі інші „була повна ненависти до Росії". „Я не знаходив", каже Д., „в Україні ані одної людини, настроєної доброзичливо до Росії". „В них (українців) є поговірка „він зовсім гарна людина, але москаль" тобто злослива і небезпечна людина[11]). Про поширення прислів'я про те, що хтось був би гарною людиною як би не був москалем, росповідає нам і німецький подорожній Коль, що був в Україні пізніше.

Вертаючи до Лукашевича, треба ще зупинитись на його звязках з поляками, про котрі згадується досить часто підчас слідства. Крім того, як вже згадувано, Лукашевич був членом льожі „Обєднаних Словян", котра була в своїй більшости польською. Зрештою ми бачимо Лукашевича в числі членів „льожі тамплієрів" заснований якимсь досить авантурничого типу, „капітаном польської служби" Францішком Маєвським. В цій льожі Лукашевич перебував досить коротко. Бо вступив він туди в році 1820, а вже в 1821 р. під натиском своїх польських членів, яких не задовольняла віддалена від життя містика льожі і які змагали до більш активної політичної праці, Маєвський змушений був зліквідувати льожу і разом зі своїми „тамплієрами" вступити до україн. філії варшавського „Патріотичного Товариства"[12]). Вже з того, що Лукашевич відмовився вступити до польського товариства, можна бачити, що він не поділяв цілей польського революційного руху, незалежно від своїх особистих звязків з представниками його. Інша річ, що в ті часи поляки в першу чергу хотіли звільнитись від московського панування і тим сходились з українськими патріотами. Крім того в ті часи вже на Правобережній Україні серед місцевої шляхти почав прокидатись своєрідний українофільський рух, найяскравішим представником якого був поет Тимко Падура, про якого говоритимем в другій частині цієї статті. Можна тому припустити, що між тими українофілами з Правобережжя і Лукашевичем існували певні звязки.

Що торкається особистих знайомств з поляками, то вони були в ті часи зовсім природніми, так само як звязки з революціонерами російськими, до товариства котрих так зв. „Союза благоденствія" Лукашевич також належав. Всі ці елементи обєднувало опозиційне відношення до уряду. Крім того шляхта всіх трьох народів, творила в ті часи на Україні так зване „добре товариство" звязане між собою вже навіть чисто товариськими звязками. Однак позатим мало що могло лучити ці три групи між собою. Найяскравіше бачимо це на прикладі відносин поміж польськими і російськими революційними товариствами. Увесь час перед повстанням 1825 року бачимо ми спроби навязання тіснішого контакту між ними. Улаштовуються спільні зїзди, визначаються звязкові, але до реальної співпраці все таки не доходить. Навіть спільна революційна ідеольогія не може погодити глибоких

[9]) Семевскій ст. 303.

[10]) Семевскій ст. 307.

[11]) „Изъ воспоминаній Михайлова-Данилевскаго". 1824. „Русская Старина", X, 212.

[12]) Семевскій ст. 305—306, **Aszkenazy: Łukasiński т. II ст. 80.**

національно-політичних суперечностей поміж обома групами. Те саме в рівній мірі стосується до українських самостійників тої доби. Всі вони як і їх російські і польські сучасники виховані на тій самій революційній літературі доби просвітянства, до якої долучаються впливи сучасного їм европейського романтизму. Всі вони ненавидять „тиранів". У всіх їх раціоналізм Вольтера сполучається з таємничою містикою масонських лъож. Ці спільні симпатії змушують навіть москаля поета Рилеєва, взяти героєм для своєї революційної поеми небіжа Мазепи Войнаровського, за що йому з захопленням дякує українець Маркович пишучи „що в нас, українцях ще живе дух Полуботка". Однак ця спільність тріває лише до часу, коли виявляються моменти, що їх Муравйов-Апостол згірдливо називає в згаданій розмові з Лукашевичем — **patriotisme de province** (провінціональний патріотизм).

На прикінці можемо ще раз пожалкувати, що історія схоронила нам так мало даних про Василя Лукашевича і його товариство. Але і те, що знаємо, вистарчає, аби відвести йому поважне місце в історії наших національно-політичних змагань, бо його діяльність це один з нечисленних проявів національної активности нашого громадянства, що вяже добу Мазепи і Полуботка з новою добою в укр. визвольнім русі. (Д. б.).

Повстанчий рейд з Кишенева

Написав: *Інж. П. В.*

Кінець листопада 1921. р. був свідком безмежного геройства і самопосвяти для рідного краю горстки українців на Дністровім березі біля Тирасполя. Наспіли вісти, що Тютюник вже вирушив на Україну і повстання проти більшовиків вже в повнім ході. Штаб південної ґрупи під проводом ґенерала Гулого переправився з Бесарабії на Україну, щоби підняти також повстання на півдні.

В Кишеневі зібралася горстка козаків і селян з України з метою негайно вирушити через Дністер на повстання. Ніхто їх не питав, звідки вони, як називаються, а було їх двісті. В очах кожного можна було вичитати тверду постанову побити ворога або померти. Одягнені були досить добре, але зброї не мав ніхто. Румунське командування знало про цю акцію, але поводилося досить дивно, а вже у всякому разі не помагало. Треба було піддобрити старшин та підстаршин граничної сторожі, щоби позичила хоч пару лодок для переправи на Україну, та хоч з 10 рушниць. Обіцяли. Але в означений вечір так за наші гроші підхмелилися, що не памятали, де мають лодки, про зброю і слуху не було. Тільки якийсь підстаршина змилосердився, показав 4 лодки, роздобув десь вісім зовсім непридатних берданок і дав 4 штуки світляних ракет. Вже в останній хвилині добули хлопці ще 2 револьвери і кілька набоїв. Про харчі не старався ніхто, хоч дехто був добре голодний.

Нині в теплій хаті, мимохіть насувається питання, чи були ті люди при здоровому розумі, тим більше, що нижче 20 літ не було ні одного. Але тоді таке дурне питання не приходило в увагу, бо найбільшою журбою було, як переправитись на другий беріг. Що на другому березі більшовицька сторожа з рушницями, бомбами, кулеметами, це було байдуже.

Вже притискав мороз в тому часі і посипав сніжок. По Дністрі вже плила крига.

В 8. год .вечором зачалась переправа на рідну землю лодками по 10 чоловіка, під командою полковника Савченка, біля збуреного моста, що лучить Бендери з Тирасполем, а тривала майже до другої години в ночі. Більшовицької сторожі на березі чи не було, чи втекла, перешкоди не було і повстанці щасливо дістались до найближчого села. Щастя сприяло.

В селі натрапили на кулеметну команду і склад зброї. Пустили в рух свою зброю — світляні ракети. Пустити ракету до хати між заспаних вояків, то не треба й бомби. Дальше пішли в хід зуби, чоботи, кулаки, а в результаті за якої пів години вже розвівався серед села на високому стовпі великий жовто-блакитний прапор і під ним 70 чоловіка нашої кавалерії в повній зброї, 16 кулеметів і біля 1500 рушниць. Селяни вискакували з хат, хватали за зброю і ставали в наші ряди. Поки розвиднілось, вже прийшли делеґати з далеких сіл з повідомленням, що комуна вже повязана і сидить заперта в льохах.

Тут стався випадок, що викликав сльози у всіх. Старий дядько вийшов з хати тай побачив наш прапор. Розплакався, кинувся на землю кланятись прапорові і цілував стовп.

Кілька комуністів розпрощалось з цим світом, полоненими не турбувався ніхто, бо як відомо, у хвилині щастя наш дядько цілував би і сатану, а це був перший недогляд, бо полонені прикликали ворожу підмогу.

Ранком рушив народ на Тирaспіль. Завязався завзятий бій, але затримки не було і біля 10 години Тирaспіль був в наших руках. Більшовиків ранених невидно було, а забитих нарахували біля 200 чоловіка. З нашої сторони не був ранений ніхто, тільки 4 забитих.

Дальший плян був рушити на села, зібрати силу і йти на Одесу, а тимчасом треба переслідувати більшовицькі недобитки, за якими післано селян, щоби наш відділ міг трохи передихнути. Селяни розсипались в довгу лаву і помало посувалися вперед.

Звичайно мала подія викликає великі переворотн, тож така дрібна подія приключилася і нам. Може й не виграли б ми нерівного бою, можеб хоч чесно лягли в рідну землю, та не суджено було. Перед більшовицьким штабом стояла запряжена тачанка зі золотими рублями в скрині, якої ворог не встиг вже відвезти. Один доморослий полковник, повстанчий селянський батько, що на наше щастя не признавався до українців, тай відомо нам було, що був на румунській розвідчій службі, побачив гроші, сів на тачанку тай погнався до Дністра. Тяжко сказати, чому не командував повстанцями, які його дуже радісно витали у рідному селі, а погнався з грішми до ріки, але початок кінця вже був готовий. Селяни статочно бились зі свіжою ворожою кіннотою, що наспіла зі сторони Одеси, а в тім побачили, що їх батько вдирає на тачанці до ріки. Счинився крик, що біда, коли вже батько тікає і ліве крило загнулося назад. Праве крило теж не дало на себе довго чекати, счинилась суматоха, селяни зачали тікати до дому, щоби сховатись за піч, а наш відділ мовчки відійшов на беріг, широка ріка, по ній пливе густа дрібна крига, а з другого берега румуни січуть з кулеметів як навіжені.

Полковник Савченко мав велике щастя. Більшовицький кулемет зрізав йому лежачому на землі кожуха з його плечей так акуратно, що плечей гні не зачепив, а коли полковник потягнув рукою, то задня часть кожуха геть відлетіла. І ось стоїть в кожусі без плечей, розводить руками, з уст тече кров, бо нездоровий був тай накричався досить і голова виповіла службу, ну і командує. Автім де не взявся більшовицький політ. комісар Тирасполя, хто зна, з яких причин опинився між нашими, схватив Савченка на плечі, шубовсть у воду, тай поплив до румунського берега, де оба щасливо опинились. Кінночтики пустились всі до ріки на конях, але це було їх нещастям. Дістались, як добра ціль, під румунський кулемет і погинули всі. Вісім чоловіка остовпіли і остались на більшовицькім березі на ласку судьби. Решта кинулась до річки і плила, як вміла. З двохсот дісталось назад на румунський беріг ще 70. Що сталося зі золотими рублями, нам невідомо, але „батька" ми бачили в Кишеневі живого й здорового.

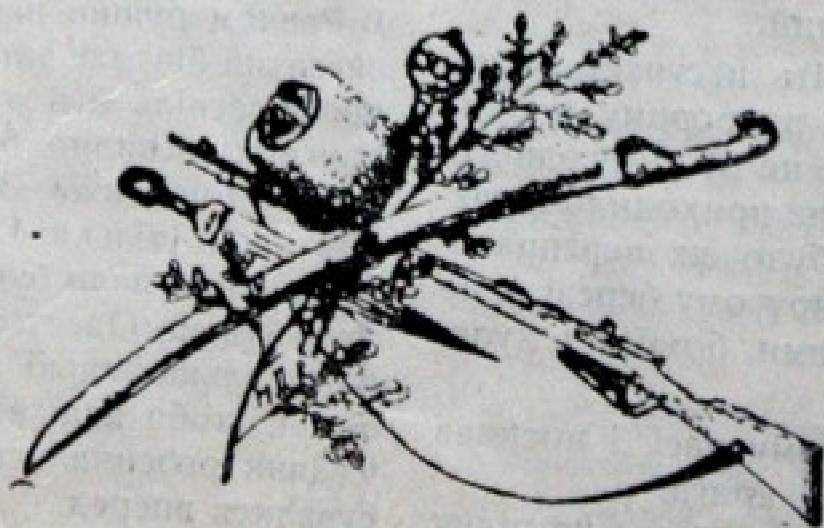
Зібрали румуни мокрих недобитків і завели до бендерської лазні. Хоч їсти не дали, але господар лазні затопив, так хоч обсушились і виспались. Плачу і нарікань не було, а навіть жарти були. Живий про живе думає. Тільки журились, що завтра робитимуть, бо на дворі мороз, а верхні одяги в ріці остались. Але ранком зібрали румуни братву, тай повели на беріг передати більшовикам, ніби по наказу з Букарешту. А коли прийшли на беріг, то якраз більшовики викликали людей з румунської сторони, аби дивилися, що вони робитимуть з нашими вісьмома полоненими, яких захватили вчора на березі. Постріляли їх тай покидали в воду. Це і румунських старшин збентежило, бо з передачею якось не спішилися. Братва не зівала, зібрала до шапки, де хто ще що мав — перстені, годинники, папіросниці — тай піднесла в дарунку румунському старшині. Взяв те все і не скривився. Дозволив тікати і рапорт написав, що передав усіх більшовикам, а більшовики їх прилюдно постріляли і покидали в ріку.

Поприбігали хлопці назад до Кишенева. Чоловіка з 20 примістились у знайомих, а решта опинилась на вулиці на тріскучім морозі.

Під впливом полудневої природи люди тратять охоту до зайвої праці. Нащо підносити тяжкий камінь, як хто свіжий помре, щоби вложити його до спільної гробниці, коли можна побудувати гробницю зі сходами і фірткою, де можна у всяк час легко вложити мерця до порожньої комори, як це мудро придумали кишенівські громадяни.

Ось у тих гробницях найшли вигідний притулок наші недобитки. Якщо заслонити передній отвір комори соломою, то навіть не холодно. Тільки геройство, то релятивна справа. Хто не боїться більшовицького кулемета, може боятися вмерлого спокійного сусіда; а щоби придати собі відваги, треба перекликатися зі сусідами живими. Ото-ж біля цвинтаря ніхто не ходив вночі, бо мертві жили.

А що-ж їли? Ніде правди діти, тай не гріх. Недалеко Кишенева є німецькі хуторі. Німці там не жили, бо час дуже неспокійний був, але бараболя в ямах була. Ось так жили козаки цілих два тижні, поки румунська поліція не далась переконати, що живих людей не можна викинути ворогові на певну смерть і видала картки на право побуту. Вилізли хлопці з нор тай розійшлись по широкому світі рахувати дні скитання.

Холодний Яр говорить

Написав *Юрій Горліс-Горський.*

Ґрупа Холодноярців, яку я відшукав в „Чоті", вирвавшись з лабет чекістів, налічувала до семидесяти чоловіка.

Табор був розположений в густому зрубі поблизу лісового хутора „Діденки". Прогалина, до якої вела ледви помітна стежка, була застелена соломою. У відрах, які висіли на чумацьких триніжках, хлопці варили їжу — пшоняний куліш з салом, часом барана або пару десяток курей. Продуктів достарчали околичні селяни через знаного в тих околицях діда Шевченка, старого борця за українську справу, який побував на царській каторзі. Склад ґрупи знаний мені був ще з Холодного Яру, за винятком кільканацяти хлопців з Бовтишки і Івангорода, які прилучилися до Холодноярців у цьому лісі разом із своїми сільськими отаманами Хоменком та Отаманенком. Від них я довідався, що по селах по цей бік залізниці розгулюють червоні частини та „вдарні ґрупи" чека, а тому весь активніший елемент, який приймав участь у тогорічних повстаннях — переховується невеличкими гуртками по лісах, дожидаючи загального повстання.

Наша ґрупа жила неспокійним життям. Ліс був великий, але у червоних не було перед ним того страху, що перед Холодноярським. Відділи „по борьбє с бандітізмом" відважувалися заглиблюватися в ліс навіть в ночі. Багато допомагали їм кілька місцевих повстанців, добре обзнайомлених з лісами і звичаями „лісовиків", які перекинулися на службу до Чека.

Ґрупа виставляла варту на просіки й лісові дороги, провадила дальшу розвідку через лісників і селян. В „Чоті" було ще кілька ґруп „лісовиків", з якими ми тримали звязок. Отаманом відділу тимчасово, поки були в цьому лісі, лічився Отаманенко, як найстарший зі старшин і добре знаючий місцевість.

На другий день після мого прибуття, ми сиділи у вечорі гуртками, коло костирів і обсуджували останні політичні події.

Час від часу з лісу доносилося завзяте бекання диких цапів, у яких під цей час була „пора кохання".

Години коло одинадцятої бекання почулося десь зблизька. Отаманенко, який оповідав щось — підніс голову і приклавши до уст руки, крикнув стопроцентовим цапом. Крик знову повторився двічі по три рази підряд.

— Це наш старий цап харчі привіз. Ану, хлопці, шість чоловіка до діда на просіку.

Хлопці, захопивши порожні мішки, зникли в корчах. Через якийсь час повернулися з продуктами. Позаді йшов дід Шевченко з мисливською дубельтівкою на плечі. (З військової рушниці не добачав уже стріляти). Привітавшись, підсів до нашого вогню.

Оповів коротенько, де брав і з ким привіз харчі і глянув по костирах:

— З наших у Грабник ніхто не пішов?

— Ні. Без вартових — усі вдома — відповів Отаманенко. — А що?

— Якийсь чорт зі мною перекликався, як їхали. Чую, кричить цап, а тільки неначе двоногий. Кричу — відповідає. Тільки не тим знаком, що ми умовилися, а тогорічним. Думаю, може хто з Квашиних хлопців із Бовтиша. Прийшов, аж чую голос щось знайомий. Неначе Гриця Крамаренка із Соснівки, що до чекістів служити пішов. Ми з ним торік у Бовтиші ховалися. Може й причулося, але на всякий випадок кажу Степанові — гони коней! Назад другою дорогою поїхав. Казали мені на хуторі, що вчора коло сотні червоних за Харьковою могилою в житті лежало.

Отаманенко потер чоло до своєї рушниці.

— Завтра змінимо місце. Перейдемо в „Городок". Там, як що, то й бій можна приняти. Коло Херсонського шляху лісник кінноту більшовицьку у лісі зустрічав — про „бандітов" роспитували... В селі (назви не памятаю) загін „Вохра" стоїть... Діденка молодшого роспитували, чи не заходять за чим небудь на хутір „бандіти" з Холодного Яру, або місцеві. Собачі діти добре освідомлені...

Після вечері — костирі пригасили.

Коло півночі табор заснув. Ніч була темна. Перед світом прийшлося пережити кілька тривожних хвилин. Здурівший від „кохання" дикий цап вігнався стежечкою на прогалину, попік собі ноги в горячому вугіллі, яке ще тліло під золою, перекинув куняючого на пеньку вартового і скачучи через сонних, розбив Соловійові носа. Той зпросонку застрочив в глупу ніч з „Люїса". Вартовий теж дав постріл. Усі зірвалися і приготовилися до бою. Соловій і вартовий запевняли, що через них перескакував кіннотчик. Скінчилося все доброю порцією сміху, коли дід — старий мисливець — розшукав на попелі й на землі сліди цапових ніг.

На другий день по сніданні табор вирушив на нове місце. Перейшли до ліса по другій стороні „Діденків", кільометрів через три підійшли до вузенької гатки через непрохідне болото, заросле осикою й корчами. З кільометр перебирались тою гаткою, перескакуючи по струхлявілим деревам і проваленим місточкам.

За гаткою вийшли на високий острів серед болота, на якому була старовинна земляна фортеця, подібна розположенням валів і фортів до Мотриного монастиря. Заросла лісом і корчами, вона була дуже вигідним місцем для оборони. Це був „Городок", про який я чув ще в Холодному Яру від Чорноти. Окрім гатки, по якій ми йшли, інших підходів до його не було. Гатку можна було чудово обстрілювати з виступаючого в її бік форту. Про те, щоби нас могли взяти тут наступом — не було мови. В разі потре-

би — можна було відійти вночі іншим, досить небезпечним шляхом, який був знаний лише місцевим мисливцям і старим „лісовикам“. Це був покручений ланцюжок купок твердішого ґрунту серед глибоченних багн, перескакуючи по яких можна було вийти до ліса в протилежнім від гатки боці. На такий випадок ми мали двох провідників — діда і ще одного місцевого „лісовика“.

Видрапавшись за другу лінію валів, розположені одна над другою, стали улаштовувати табор. Хлопці, які пішли за дровами, знайшли в корчах трохи (як для нашої компанії) соломи й деякі речі, покинуті за якийсь час перед тим іншою ґрупою „лісовиків“.

Кухарі взялися до обіду, а ми з Отаманенком, дідом і ще кількома цікавими пішли оглядати „городок“. Старий оповідав нам ріжні „чудасії“, які мали тут творитися.

— Тут, діду, чорти мусять водитися, місце для них добре — глуш... багна... — звернувся до Шевченка холодноярець Жук, який „на своїм віку три рази чорта бачив“.

— Як би, козаче, водилися, то я б досі хоч одного підстрелив. Не раз тут сам „на качок“ ночував. Але мара його знає, що воно до чого... От візміть горбки оці, — торкнув дід ногою один з горбків, подібних до цвинтарних могилок, — є тут їх до лиха. А як послідкуєш за ними, то вони як прищі — один вискочить, а другий западеться.

Отаманенко почав пояснити з „наукової точки“, та дід перебив його.

— Це душі татарські під землею бунтуються. Не мало їх тут — пятнацять тисяч!

Мене зацікавило: — Яких, діду, пятнацять тисяч?

— Отож старі люди переказували, як цей „городок“ будувався, за татарів ще. Тут же за ліс тай степ уже. Як ішла татарва з Криму — то нашим селам не з медом було. І відбиватися треба було і ховатися по лісах доводилося, а татарня і в лісі знаходила. Так ото козаки й порішили для людей сховку на цих багнах зробити, щоби мали де від орди відсижуватись. Тай самим може фортеця така потрібна була. Ото пригнали сюда пятнацять тисяч полонених татарів і заставили оту гать до середини болота насипати, а потім і сам „городок“. Ото бачили, як ішли сюда, яруги глибокі у лісі? — То там землю брали і у мішках сюда носили. Топилася татарва, гинула як мухи... А як скінчили роботу, то козаки усіх до одного порубали і потопили трупи у болоті. Це щоб кожний, як дістанеться до своїх — не показав орді, де „городок“ і як до його підступати.

— Чи ж воно, діду, правда цьому? — одізвався хтось з хлопців.

— Так воно і буде, що правда. От переказували ще, що знайшовся був зрадник один із козаків, що за гроші татарів через багна повів, щоби ззаду зайти, бо на гатці пять днів битва йшла а не могла татарва нічого зробити. Та поміг Бог козакам — відбили і тих тай провідника-зрадника в руки вхопили. Присудили радою замурувати його живим у льох, дати жбан води, а їсти дати ті гроші, які він у татарів взяв. І мій дід мені про це оповідав — від свого діда чув, і другі оповідали, аж ото років з десять тому розкопував один пан отут попід вали — старих річей шукав. І я йому помагав. Провалився у нас під землю робітник. Розкопали ми далі те місце — льох, кругом дубом виложений, а посередині стовп і до нього ланцюгом кістяк прикутий. Так і сидів під стовпом, та як рушили його відразу розсипався. А перед ним стояв жбан глиняний, високий. У жбані на дні монета. Пан той глянув — каже — турецька монета. От вийшло, що правду старі люди переказували. Як підем на той бік, я вам і яму покажу.

Під вечір Отаманенко відрядив десять хлопців, щоби принесли з найближчого села околотів для спання. На гатку виставили варту з ручним кулеметом. В бік проходимої части болота теж поставили двох хлопців, на всякий випадок. Забезпеченість від несподіваного нападу створила у всіх веселий настрій. Костирі, на яких варився пшоняний куліш з салом, обсіли гуртки, розмовляючи про минуле й майбутнє. Розмова пересипалася сміхом і жартами. Найвеселіше було коло нашого костиря, де зібралося кілька піджилих уже Чигиринців. Окрім діда Шевченка у відділі був ще дід Онисько зпід Холодного Яру, який бурлачив з молодшими по лісах, залишивши на господарці сина.

Цей дід, міцний ще і жвавий, завжди був „душею товариства“. Маючи досить глибокий природний розум і чималий життьовий досвід, був він корисним і потрібним членом нашого лісового „братства“. В усьому й кожному дід умів підмітити щось смішного і коли на хлопців від втоми чи небезпеки нападала нудьга — дід відпалював, щонебудь таке, що всі за животи бралися. Забувалася і втома і небезпека. Підрунювали й над ним хлопці, найбільш за те, що дід був закоханий у ручні ґранати, яких двигав з собою чималу торбу. По „службовому положенню“ був він у нас „інтедантом“ і старшим кухаром, izза чого завжди точилася жартівлива „ривалізація“ з дідом Шевченком, якого Онисько не допускав до „внутрішних кухонних справ“, залишаючи йому „зовнішне постачання“.

У діда Шевченка була дочка, яка родилася, як він був на засланні у Сибірі, від жінки, з якою він там одружився. Дружина померла, як дочці не було ще року і дід сам її винянчив, виховав, вивчив у гімназії і дуже нею гордився. Дівчина, як оповідали, була досить гарна, розумна і приймала активну участь у підпольній боротьбі, від чого її старий не стримував[1]).

Обсівши діда коло костиря, хлопці допитувалися, за кого він дочку віддасть.

— Хто більше ворогів убє — за того й віддам.

— А як не схоче за того?

[1]) Розстріляна в 1921 році.

34/1

— Схоче, бо ж то хлопець вже не аби який буде!

Дід Онисько плюнувши в пальці, енергійно пригладив сиві вуса.

— Г-е-е! Лихо його матері! Обявляю себе першим кандидатом! Де мої ґусячі яйця?! — потягнувся дід за торбою з ґранатами „мільса".

Дід був вдовець і на цю тему посипалися жарти.

Але час минав, куліш давно був готовий, а хлопці з села не верталися. Повечеряли без них і порішили, як до півночі не вернуться — йти цілим відділом довідуватись, що з ними.

Коло півночі на дорозі за гаткою почувся стук возів і пісні. Забекав, але невдачно, бо з сміхом, „дикий цап". Наші. Але чому на возах?

Через гатку перейшов холодноярець Федоренко, який ходив з хлопцями за старшого. Зустрічаємо його під валом.

— Пане Отамане! Привезли десять околотів соломи, два вози і бричку, три пари коней, два мішки муки, два крупи, мішок сала, із півсотні курей та гусей, пять баранів і чотирнацять „товаришів".

— Де ви у чорта стільки добра набрали?

— Прийшли за соломою, а у селі „товариші" з Упродкома развйорстку деруть. Так ми підождали вже поки вони відпочивати розбрелись. А тоді зібрали їх потихеньку — дядьки з села підпомогли — випустили тих, кого вони поарештували, роздали назад те, що зібрали в селі, а часть того, що привезли вже з собою з інших сіл — поклали на казьонні коні та разом з ними й доставили сюда. Був „упродком" і нема... Зібрав развйорстку і поїхав десь з села — хто знає куда?! — додав жартівливо Федоренко, якому не першина була чисто обробляти такі справи.

Отаман післав людей, щоби поносили через гатку привезене. Найбільше клопоту було з курами та гусями, які наробили страшного крику. Дід Онисько, який улаштовував повязану птицю в закутку між валами, „сварив" хлопців, що корму не набрали та вилічував, скільки в „городку" на весну курчат і гусят буде.

Захоплені підводи відправили з кількома хлопцями до своїх людей у протилежний бік. „Товаришів" привели до табору.

За винятком трьох червоноармійців-Українців були все москалі й жиди. Переляканий жидок — уповноважений розповів, що Упродком лічив ці села очищеними від „бандітізма", бо в цей район вислані військові частини. Тому вони так безпечно собі оперували. При уповноваженому були цікаві таємні розпорядження і постанови ЦК компартії про безоглядне стягування харчових продуктів з українського села для забезпечення армії і промислових центрів у Московщині.

Світанком, одно з віконець ненаситного багна проковтнуло ще чотирнацять трупів.

На другий день у „городок" прийшли гості з Холодного Яру — Микита Кононенко і Микола Ґуцуляк. Привела їх Шевченкова дочка Тіна — симпатична, весела дівчина, років девятнацяти, яка серед „лісовиків" почувала себе „як вдома".

Хлопці принесли наказ від отамана Деркача, щоби наша ґрупа знищила в одну з ближчих ночей чоту червоноармійців, яка охороняла залізничний міст коло Соснівки і зірвала самий міст. Для цього принесли двадцять пачок пірокселіну і двадцять трітолю. Потім забравши з „Бовтиша" ще одну ґрупу холодноярців, обєднатися з ґрупою Кваші і чекати на дальші розпорядження в Бондурівському лісі.

Розвідку, як розположена та чота і як краще її напасти — зробила вже Тіна. Вона-ж принесла багато цікавих відомостей про інші червоні частини. „Товариші" збираються робити облаву в цьому лісі. Довідалася, до кого заходить за відомостями зрадник Крамаренко, який розїзжає з „вдарною ґрупою" Чека. Як хочемо — вона у вечорі поведе. Сьогодня може він буде, бо був учора у вечорі, а раненько той чоловік поїхав до лісу ніби по дрова, а дров йому зовсім не треба — на розвідку поїхав. Вона все від дівчат довідується, яким доручила ту справу. Як не піймаєм у його Крамаренка, то все одно треба цього знищити. А того може ще в одному місці, у дівчини, до якої вчащає, застукаєм. Тільки мусимо дати їй мужеську одежу і малий німецький штуцер — іншого не хоче.

Лісовики весело усміхаючись, слухали цього „дівочого щебетання".

Хлопці надзвичайно здивувалися, зустрівши тут мене, бо в Холодному Яру залічили мене до загинувших. Чорнота поставив в Мотриному монастирі дубового хреста „на вічну память р. б. Юрієві" і споминаючи в розмові нераз очі кулаком витре. Не забуває вірний побратим. Ґуцуляк теж „пустив сльозу", спімнувши свого краяна-побратима — Йосипа Оробка.

Перелічили мені без мене загинувших Холодноярців. Не багато, а всеж серце стиснулося.

У вечорі вісім хлопців під проводом Тіни пішли полювати на Крамаренка. Виправа удалася. Зрадника захопили в хаті його спільника якраз в час, коли вони писали до Чека звіт про місцевих повстанців, що переховувалися у лісах. Ґрупа Чека, при якій був Крамаренко, пішла виконувати якесь завдання під Ставидла, залишивши його розвідати про нас.

Рано багно проковтнуло ще двох, але вже живими.

На слідуючий вечір уся ґрупа вирушила з „городка" під Соснівку. Запас харчів віддали по дорозі на схоок лісникові. За провідника була Тіна.

Пройшовши кільометрів з десять лісом та зо два полями — підійшли до кількох хат поблизу мосту.

Тіна розглянулася в темноті.

(Далі буде).

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

Крик розпуки з італійського полону. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 11/І 11/12.

Кренжаловський Дмитро, сотн. УСС. Львів в українських руках (1—21. ХІ. 1918). Камянець 1916, 16°, ст. 54. Українські мемуари. Бібл. „Стрільця“ № 13.

Крипякевич Іван. Волинські школи. „Крівавого року“. Альманах. Відень 1917, м. 8°, ст. 211—216.

До історії Січ. Стрільців, освітня праця 1915—1916 рр.

Крипякевич Іван, др. Закордонна Україна в 1917 р. Кал. „Просвіти“ на 1918 р. Львів 1917. в. 8°, ст. 231—264.

Між иншими такі уступи: Початки військової орґанізації, Полк. ім. Хмельницького, Фронтова Рада. Перший військовий зїзд, 18—22 мая. Український Військовий Ґенеральний Комітет. Протести селянського і другого військового зїздів.

Крівава книга ч. 1. Матеріяли до польської інвазії на Українські Землі Східної Галичини 1918—1919. Відень 1919, 8°, ст. 100. ч. 2. Галичина під окупацією Польщі в рр. 1918—1920. Відень 1923 8°, ст. 247. Вид. Уряду Зах. У. Н. Р.

Крівава розправа. „Розсвіт“. Раштат 1917, ч. 58, ст. 1.

Напад кирасирів на полк Богд. Хмельницького.

Крівавий рік. Іл. кал. Канад. Українця на 1921 р. Вінніпеґ Ман. 8°, ст. 161—178.

Огляд подій 1920 р., в тім воєнних.

Кроваві жертви гнобителя України. „На руїнах“ — збірник. Щепіорно-табор. 1922. 4°, ст. 50—60.

Диверсія 1921 р., тамже „Список растреляных“ у Базарі.

Кривавого року. Віденський ілюстрований Альманах на 1917 р. Зладив Ярослав Весоловський. Видала Загальна Українська Рада. У Відні 1917. 8 м. ст. 224—IV.

Вміщено 36 позицій і 55 ілюстрацій. Присвячений головно УСС.

Крушельницький Корнило. Український жовнір-герой. Образки з життя інтернованих частин У. Г. А. „Праця“. Прудентополіс (Бразилія). 1923, ч. 4.

К—ський В. Київські Січові Стрільці. Кал. „Просвіти“ на 1922 р. Львів 1921. 8° в., ст. 149—155.

Коротка історія СС.

Кубанське й донське козацтво. „Вістник Союза Визв. України“. Відень 1917. 4°, ч. 158, ст. 435—436.

Постанови Військової Ради Кубані.

Кужіль Стефан. Сумний причинок. Хто розвалював наш фронт в Галичині? „Укр. Прапор“. Відень 1921, ч. 26.

Про станиславівський залізнодорожний курінь і пор. Ів. Сіяка. 1919 літо.

Кузьма Олекса. (Катрич Л.). З листопадових боїв. „Діло“. Львів 1928, чч. 152—155.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ.

До цього числа залучуємо почтові складанки та просимо прислати ними негайно в перших днях січня залеглу й біжучу передплату на 1934 рік.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VI. річник / Число 1. / Січень 1934.

ЗМІСТ:

Редаґують: *Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький*

Відповідальний редактор: *Петро Посіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка